

We care a lot.

Een theoretische en praktische verkenning van het maken van een tentoonstelling met leerlingen.
Betekenisvol beeldend onderwijs door participatie.

Janneke Baken
Master Education in Arts
Scriptiebegeleiders: Sjoerd Westbroek en Fianne Konings
Externe begeleider: Folkert Haanstra
Rotterdam, juni 2017

JANNEKE
BAKEN '17

Samenvatting

Mijn onderzoek is een theoretische en praktische verkenning van het maken van een tentoonstelling met leerlingen als onderdeel van een beeldendelessenreeks. Met deze scriptie probeer ik antwoord te geven op de vraag: 'Hoe draagt het maken van een tentoonstelling met leerlingen (10 tot en met 12 jaar) bij aan betekenisvol beeldend onderwijs?' Het theoretisch kader is gebaseerd op de onderwijsfilosofie van John Dewey, waarvan het begrip participatie de kern vormt. Op basis van een literatuuronderzoek naar tentoonstellen met leerlingen heb ik een flexibele lesstructuur ontworpen en getoetst tijdens de beeldende lessen in de zesde klas/groep 8 op de Vrije School Vredenhof in Rotterdam waarin de leerlingen zelf een tentoonstelling hebben bedacht en gemaakt. Tijdens dit empirisch onderzoek verken ik of het maken van een tentoonstelling met participatie als uitgangspunt bijdraagt aan betekenisvol beeldend onderwijs. Dit doe ik door leerlingen actief te betrekken bij de les door ruimte te geven aan hun ideeën (ofwel: door het laten aansluiten van de les bij de leefwereld van de leerling) en te werken aan de verwezenlijking van een gezamenlijk doel (ruimte voor het individu, maar met aandacht en waardering voor de ideeën van de ander). Het onderzoek heeft als praktische uitkomst een voorbeeld van een lesplan naar aanleiding van het project op de Vrije School, en aanbevelingen bedoeld ter inspiratie voor beleidsmakers en docenten op basisscholen en cultuurcentra met als doel een betekenisvollere onderwijservaring van de leerling in een beeldendelessenreeks.

Dankwoord

Met dank aan Ferdinand Sikken die mij geïnspireerd heeft met zijn credo 'het podium voor Kunst & Design: een expositieruimte voor het beeldend werk van de cursisten van ToBe'. De geïnterviewden dank ik voor het met mij delen van hun expertise: Emmeline Nijsingh, Jolanda Bouman, Jacques Blommestijn en Wicher Hupkes. De Vrije School Vredenhof Rotterdam en docent Eveline Reedeker voor de samenwerking en het vertrouwen. Iedereen die mij heeft gesteund en geholpen, met speciale dank aan: mijn vriend Louis Herbet, mijn moeder Irma Boers en mijn vader Harrie Baken, mijn collega's bij ToBe van wie Fransje van der Meulen en Helen Hietbrink in het bijzonder, Mirjam van Tilburg en Marike Hoekstra, mijn klasgenoten, Ingrid Commandeur en alle docenten van MEiA, en natuurlijk mijn vrienden – van wie ik Muriëlle de Lisle in het bijzonder dankbaar ben omdat ze me het laatste zetje gaf om me aan te melden voor deze opleiding. Tot slot bedank ik mijn lieve zoon Max!

Vormgeving

\\ RaquelDuvalois.com \\ Art Direction & Graphic Design.Raquel

	Voorwoord	3
1.	Context, doel en onderzoeksontwerp	4
1.1	Aanleiding, probleemstelling en doel	5
1.2	Onderzoeksvragen	6
1.3	Methode	7
2.	Theoretisch kader: betekenisvol onderwijs	10
2.1	John Dewey	12
2.2	Een sociaal interactieve omgeving	13
2.3	Democratie als pedagogie	15
2.4	Conclusie	16
3.	Literatuuronderzoek en interviews: het maken van een tentoonstelling met leerlingen	18
3.1	Een gezamenlijk doel	19
3.2	Kunstzinnige ontwikkeling door reflectie	20
3.3	De opening	22
3.4	De rol van de docent	23
3.5	Conclusie	24
4.	Het onderzoek op de Vrije School: educatieproject en empirisch onderzoek	26
4.1	Vooraf	28
4.2	Introductieles tentoonstellen	29
4.3	Het ontwikkelen van een thema	33
4.4	De klas als dynamische werkplaats	35
4.5	Het ontwerpen van de tentoonstelling	43
4.6	Het inrichten van de tentoonstelling	44
4.7	De opening	45
4.8	Conclusie	48
4.9	Reflectie en suggesties	49
5.	De context van een cultuurcentrum	52
5.1	Aanbevelingen	53
	Bibliografie	55

Bijlagen		58
A	Interview Emmeline Nijsingh (Dordrechts Museum)	59
B	Interview Jolanda Bouman (Villa Zebra)	61
C	Interview Jacques Blommestijn en Wicher Hupkes (Rietveld Lyceum)	65
D	Voorbeeld van een lesplan	70
E	Voorbeeld vragenlijst leerlingen - vooronderzoek	83
F	Voorbeeld vragenlijst leerlingen - thema	84
G	Voorbeeld vragenlijst leerlingen - het maken van de tentoonstelling	85
H	Vragenlijst docent	86

Voorwoord

Kernbegrippen: betekenisvol beeldend onderwijs, betrokkenheid, interactie, leefwereld, onderwijservaring, participatie, reflectie, tentoonstellen, zelfverwezenlijking

We care a lot. Een theoretische en praktische verkenning van het maken van een tentoonstelling met leerlingen.

Betekenisvol beeldend onderwijs door participatie.

Voorwoord

We Care a Lot is de titel van een nummer van de band Faith No More. Met deze titel verwijs ik enerzijds naar de intrinsieke motivatie van docenten en onderwijsmanagers om kinderen en jongeren betekenisvol onderwijs te bieden, en anderzijds naar de momenten waarop dit streven wordt belemmerd door het ontbreken van de juiste omstandigheden. Het nummer *We Care a Lot* heeft namelijk ook een bittere bijmaak:

“We Care a Lot” was also listed in PopMatters’ 65 Great Protest Songs, citing it as Faith No More’s anti-protest song and as a “smirking account of everything that pop and political culture shoved down our throats at the height of the Reagan revolution. (We Care a Lot (song), n.d.)

I care a lot. Als programmaleider bij cultuurcentrum¹ ToBe ben ik niet alleen verantwoordelijk voor een x-aantal cursussen met een x-aantal deelnemende cursisten, maar ook voor het ontwikkelen van een inhoudelijke visie. Daarnaast probeer ik bij te dragen aan een prettige en veilige omgeving om les in te geven en te krijgen, want de omgeving is medebepalend voor de onderwijservaring van de leerling. Niet alleen wat er geleerd moet worden, maar ook op welke manier er geleerd wordt en dus de onderwijservaring van de leerling, zouden mijns inziens het startpunt moeten zijn van de discussie over en de ontwikkeling van onderwijsprogramma’s en het cursusaanbod.

¹ Cultuurcentra, ook wel centra voor de kunsten of kunstcentra genoemd, zijn instellingen in Nederland die doorgaans met overheidssubsidie cursusaanbod, workshops en evenementen voor in de vrije tijd verzorgen in de kunstdisciplines (o.a. theater, dans, muziek, beeldende kunst en media). Een aantal van deze instellingen verzorgt ook cultuureducatie in het onderwijs. Voorbeelden hiervan zijn cultuurcentrum ToBe in Dordrecht en het SKVR in Rotterdam.

Tot slot, maar niet onbelangrijk in het licht van mijn scriptieonderwerp, verwijst *We care a lot* naar het ontwikkelen en samenstellen van een tentoonstelling: in een museum gebeurt dit door een curator. Curator betekent someone who has the care (Middle English curatour, legal guardian, from Old French curateur, from Latin cūrātor, overseer, from cūrātus, past participle of cūrāre, to take care of). Bij het maken van een tentoonstelling draagt de curator meestal de zorg voor de kunstwerken die tentoongesteld worden en het verhaal dat verteld wordt (al dan niet samen met een ontwerper of/en een educatiemedewerker). In het geval van mijn afstudeerproject op de Vrije School Vredehof in Rotterdam zijn het de leerlingen die een tentoonstelling maken en hun verhaal vertellen.

De informatiebalie tijdens de tentoonstelling op de Vrije School Vredehof: bedacht en georganiseerd door de leerlingen.²

² Alle foto's, met uitzondering van de foto's in de bijlagen, zijn foto's die ik heb gemaakt tijdens het educatieproject/onderzoek.

1. Context, doel en onderzoeksontwerp

1.1 Aanleiding, probleemstelling en doel

Het idee voor mijn onderzoek ontstond met de notie dat cultuurcentra doorgaans een professioneel podium hebben voor theater-, dans- en muziekvoorstellingen, en maar zelden een geschikte ruimte voor het tentoonstellen van beeldend werk van cursisten. De podiumkunsten lijken in architectuur, beleid (inhoudelijke visie) en budget voor presentatie voor te lopen op het beeldend onderwijs. De beeldendelessenreeksen missen hierdoor een 'support structure' in de architectuur en voor leerdoelen zoals het in groepsverband naar een gezamenlijk doel toe werken, en een beter kunstbegrip door reflectie op het werk.

We kunnen ook kritische kanttekeningen plaatsen, want lang niet alle leerlingen willen op een podium staan. Ook worden presentaties vaak ingezet ter promotie van een cursusaanbod, waarbij echter niet mag gelden dat het doel de middelen heiligt. De ontwikkeling en ervaring van de leerling moeten centraal staan en daarom is werkelijke participatie door docent en leerling in het proces voorafgaand aan de presentatie een voorwaarde. Als een presentatie op een democratische manier vormgegeven wordt, is dat een kans om een verbinding te maken tussen wat er enerzijds gebeurt in de school/het cultuurcentrum en anderzijds in het leven van de leerlingen, hun families en vrienden en de bredere gemeenschap.

De opening van de tentoonstelling op de Vrije School Vredehof. Een mogelijkheid om wat er in de klas tijdens de beeldende lessen gebeurt, te delen met ouders, verzorgers, leerlingen en leraren van andere klassen.

Mijn onderzoek gaat niet over een presentatie van beeldend werk 'an sich', maar over het maken van een tentoonstelling samen met leerlingen, omdat het een (les)structuur kan opleveren voor betekenisvoller onderwijs door de actieve deelname van leerlingen aan de verwezenlijking van een gezamenlijk doel. Ik baseer mijn motivatie ook op mijn persoonlijke ervaring, of moet ik zeggen: op het ontbreken daarvan? Want het maken van een tentoonstelling of presentatie van beeldend werk was geen onderdeel van de beeldendekunstenlessen op mijn middelbare school. Zelfs op de kunstacademie waar ik audiovisuele vormgeving studeerde, kwam het maken van een tentoonstelling gedurende de opleiding niet als onderdeel van het curriculum aan bod. Het presenteren van het werk gebeurde individueel, als onderdeel van een eindbeoordeling. Ik denk dat het beeldend onderwijs, zowel in de context van een school als in die van een cultuurcentrum, onnodig individualistisch en geïsoleerd is, en dat het maken van een tentoonstelling hier iets aan kan veranderen. Bij het ontwikkelen van een tentoonstelling is samenwerken immers essentieel. Het maken van een tentoonstelling zorgt voor een gezamenlijk doel waaraan iedere leerling op zijn of haar unieke manier kan bijdragen. Ik hoop dat de lezer geïnspireerd raakt door de mogelijkheden die het maken van een tentoonstelling met leerlingen biedt en overtuigd raakt van het educatieve potentieel ervan.

De leerlingen werken samen aan het decor voor de tentoonstelling.

1.2 Onderzoeksvragen

De hoofdvraag van mijn scriptie is:

Hoe draagt het maken van een tentoonstelling met leerlingen
(10 tot en met 12 jaar) bij aan betekenisvol beeldend onderwijs?

De deelvragen zijn:

Hoe komen we tot betekenisvol onderwijs? (theoretisch kader)

Waarom een tentoonstelling maken met leerlingen? (literatuur- en veldonderzoek)

Op welke manier heeft participatie bijgedragen aan betekenisvol beeldend onderwijs? (empirisch onderzoek)

1.3 Methode

Epistemologie

Mijn onderzoek is pragmatisch in de kennisleer (epistemologie). De theorie staat in dienst van een probleem in de dagelijkse praktijk. Theorie is geen doel of eindpunt, maar een hulpstuk en de onderzoeker (docent) blijft gevoelig voor wat er gebeurt (in de klas). Door analytisch denken komt de onderzoeker tot nieuwe inzichten en intelligenter handelen. Een belangrijk element van de kennisleer van John Dewey, een van de grondleggers van het pragmatisme, is de verschuiving van 'understanding knowledge as being concerned with the world "as it is" to knowledge as being concerned with conditions and consequences' (Biesta & Burbules, 2003, p. 45). Onderzoeksuitkomsten zijn volgens de filosofie van Dewey gerechtvaardigde beweringen, en niet de waarheid. Mijn onderzoek geeft dan ook kennis over de mogelijke positieve gevolgen van het maken van een tentoonstelling met leerlingen met participatie als uitgangspunt en een betekenisvolle onderwijservaring als doel.

Design-based research

Het onderzoek heeft een bescheiden vorm van (educational) design-based research (DBR). Op basis van de theorie (hoofdstuk 2 en 3) heb ik een flexibele lesstructuur rond het maken van een tentoonstelling ontworpen met participatie als uitgangspunt en betekenisvol beeldend onderwijs als doel. Ik heb het model getoetst op zijn werking in de praktijk tijdens de beeldende lessen in de zesde klas/groep 8 (10 tot en met 12 jaar) op de Vrije School Vredehof in Rotterdam in een periode van twee maanden waarin de leerlingen zelf een tentoonstelling hebben bedacht en gemaakt (hoofdstuk 4). De methode van DBR heeft een flexibel kader, maar toch zijn er enkele kenmerken te noemen:

- de methode is pragmatisch en zoekt een oplossing voor een probleem in de dagelijkse realiteit;
- het probleem is complex en er bestaat nog geen kant-en-klaar antwoord;
- DBR combineert kwantitatief en kwalitatief onderzoek;
- DBR toetst theoretische uitgangspunten in een natuurlijke omgeving met als doel een innovatieve en solide verbetering (in het onderwijs);
- onderzoekers werken samen met docenten;
- de onderzoeksproces bestaat uit een ontwerp gebaseerd op theorie,

de uitvoering van het ontwerp in de praktijk en het aanpassen van het ontwerp, en daarna begint de cyclus weer opnieuw;

- DBR onderzoekt en genereert theorie vanuit een praktijksituatie die context gerelateerd is (Heijnen, 2015; The Design-Based Research Collective, 2003).

In twee opzichten wijkt mijn onderzoek af van DBR. Ten eerste vindt het onderzoek uitsluitend plaats binnen één beeldendelessenreeks en heeft mijn onderzoek maar één cyclus waarin het concept getest wordt. Het onderzoek is daardoor zeer contextgebonden. Om de onderzoeksuitkomsten enigszins te generaliseren, vertaal ik de context van de basisschool naar de context van het cultuurcentrum waar ik werk (hoofdstuk 5). De uitkomsten van het onderzoek zijn geschikt om te vertalen omdat de leerlingen in het onderzoek in klas zes/groep 8 zitten en de grootste groep cursisten bij de afdeling ToBe Kunst & Design kinderen zijn van 8 tot en met 12 jaar. Het tweede aspect waarin mijn onderzoek verschilt, is dat ik tijdens het lesgeven het lesprogramma aanpas wanneer dit ten goede komt aan de onderwijservaring van de deelnemers (de leerlingen). Dit laatste gebeurt ook in Action Research (McNiff, 2013, p. 120), hoewel de deelnemers bij Action Research bewust deelnemen aan het onderzoek met het oog op een verbetering van hun situatie. Dit laatste aspect is echter niet aanwezig in mijn onderzoek.

De gekozen didactiek (de klas als dynamische werkplaats) zorgde voor ruimte voor interactie tussen de leerlingen. Ik observeerde dat leerlingen geïnteresseerd zijn in elkaars werk(wijze). Deze leerling vroeg aan zijn klasgenoot wat hij van plan was met 'dat schuim'.

Literatuuronderzoek en interviews

De publicaties die deel uitmaken van het literatuuronderzoek in hoofdstuk 3 gaan over het maken van een tentoonstelling met leerlingen als onderdeel van de beeldende les. De beschreven casestudies vinden voornamelijk plaats op middelbare scholen in Amerika (o.a. Burton, 2001, 2004, McCabe 2016). Relevante Nederlandse artikelen kon ik niet vinden. Om het onderzoek toch in een hedendaags Nederlands perspectief te plaatsen, heb ik interviews gehouden met professionals met kennis over het maken van een tentoonstelling met leerlingen of kennis die hierop aansluit. Ik heb drie halfgestructureerde interviews gedaan met Jolande Bouman, projectleider tentoonstellingen bij Villa Zebra (Rotterdam), Emmeline Nijsingh, medewerker Educatie en publiek bij het Dordrechts Museum (Dordrecht), Jacques Blommestein en Wicher Hupkes, kunstenaars en tevens docenten aan het Rietveld Lyceum (Doetinchem). Ik heb algemene vragen gesteld, zoals: 'Waarom is (het maken van) een tentoonstelling leerzaam voor kinderen?', 'Welke didactiek heb je gebruikt?' en 'Wat is jouw rol?'. Zowel Villa Zebra als het Dordrechts Museum heeft educatieve projecten waar elementen van tentoonstellen met kinderen in voorkomen en in de interviews worden de didactische aanpak en de leerdoelen besproken. De docenten van het Rietveld Lyceum hebben tentoonstellingen gemaakt met leerlingen. In het interview delen zij hun ervaring en reflecteren op het educatieve potentieel. De interviews zijn uitgewerkt en in hun geheel terug te lezen in de bijlagen A, B en C en vormen een waardevolle aanvulling op mijn scriptie.

Empirisch onderzoek

Het empirisch onderzoek vindt plaats op de Vrije School Vredeshof in Rotterdam in een periode van twee maanden (13 februari t/m 10 april 2017) tijdens de teken- en schilderles van docent Eveline Reederker. Ik ben geen docent, maar om zo dicht mogelijk bij de ervaring van de leerlingen te komen en geïnspireerd door Dewey zijn onderwijsfilosofie en laboratoriumschool (een experimentele lagere school aan de universiteit van Chicago) wilde ik het onderzoek graag doen als gastdocent. Een belangrijk uitgangspunt van de 'Laboratory School' en tevens in mijn educatieproject is het creëren van lessituaties waarin de leerling wordt uitgedaagd om zo zelfstandig mogelijk oplossingen te bedenken en, net zoals Dewey deed, test ik de theorie in de praktijk (Phillips, 2014). In 8 lessen van een uur breng ik de op theorie

gebaseerde lesstructuur met participatie als uitgangspunt in praktijk en toets hem op zijn werking. Om zo objectief mogelijk te kunnen reflecteren op de werking verzamel ik data door foto's en video-opnamen van de leerlingen te maken tijdens de les. Ik maak bovendien notities van mijn observaties en noteer de mate van participatie per lesonderdeel op basis van vier kenmerken:

- reageren op elkaar en luisteren naar elkaar
- samenwerken
- eigen bijdrage
- betrokkenheid

De leerlingen krijgen tijdens het project drie keer open vragen op schrift. De vragen zijn bedoeld om te onderzoeken hoe de leerlingen het project hebben ervaren. Met vragen als 'Vind je het een leuk thema? En waarom wel of waarom niet?' onderzoek ik of de het leveren van een bijdrage door de leerlingen bij het ontwikkelen van het thema heeft gewerkt. Daarnaast kregen ze gesloten vragen op schrift, gebaseerd op dezelfde kenmerken van participatie als die in mijn observatienotities, zodat ik mijn observaties kan vergelijken met de antwoorden van de leerlingen. De leerlingen konden kiezen tussen 'nee, dat doen we niet', 'dat doen we een beetje' en 'ja, dat doen we' door hun antwoord te omcirkelen.³ Tijdens het project ontvangt de docent voorafgaand aan iedere les het lesplan en is bij alle lessen aanwezig als 'sidekick'. Zodoende kan de docent alle stappen volgen. De docent ontvangt een uitgebreide vragenlijst met open vragen aan het eind van het project (bijlage H).

³ In de bijlagen E, F en G staan de vragenlijsten. De ruwe data zijn opvraagbaar bij Janneke Baken.

2. Theoretisch kader: betekenisvol onderwijs

2. Theoretisch kader

Een veelgehoord credo in cultuurcentra is 'de beleving van de cursist staat centraal'. Ik heb het liever over de onderriservaring van de cursist en wat er nodig is voor betekenisvolle onderriservaring. Betekenisvol onderris houdt in dat de lesstof aansluit bij de kennis en ervaring van de leerling. Meer specifiek betekent het dat een opdracht verbinding heeft met de belevingswereld van de leerling en met de wereld buiten school ('real life') waardoor het relevant (betekenisvol) wordt voor de leerling. Andere aspecten die hierop aansluiten en men onder betekenisvol onderris verstaat, zijn: een maatschappelijk en persoonlijk relevante inhoud en een leeromgeving waar communicatie en interactie met anderen plaatsvindt (o.a. Haanstra, 2011; Van Oers, 2007; Volman, 2011).

In mijn optiek is een sociaal interactieve leeromgeving een voorwaarde om tot betekenisvol (beeldend) kunstonderris te komen. Om mijn visie te onderbouwen en de eerste subvraag: 'Hoe komen we tot betekenisvol onderris?' te beantwoorden, wend ik mij tot de onderrisfilosofie van John Dewey en met name tot de twee belangrijkste werken waar Deweys onderrisfilosofie in beschreven staat: *Education and Experience* en *Democracy and Education*. Het werk van Dewey zet ik met behulp van de onderrisvisie van onder andere Gert Biesta in een hedendaags perspectief. Ik besluit dit hoofdstuk met een aantal uitgangspunten om tot betekenisvol beeldend onderris te komen, gebaseerd op het theoretisch kader, dat ik in praktijk breng tijdens het empirisch onderzoek (hoofdstuk 4).

Door het creëren van een sociaal interactieve leeromgeving wordt reflectie op het werk tijdens de beeldendekunstles mogelijk.

2.1 John Dewey

John Dewey wordt gezien als een van de grondleggers van het Amerikaanse pragmatisme. Behalve filosoof was hij leraar en verbonden met de 'teachers' union movement' in New York. Dewey schreef zijn belangrijkste werken in tijden van crises reageerde met zijn filosofie op de problemen van zijn tijd, problemen zoals economische ongelijkheid, sociale ongelijkheid, consumentisme, individualisme en de wereldwijde aanvallen op de democratie.⁴ Het werk van Dewey is niet alleen vanuit historisch politiek perspectief gezien relevant, ook zijn onderwijsfilosofie sluit naadloos aan op de hedendaagse zorgen en discussies over het onderwijssysteem waarin de ondervinding en de betrokkenheid van jongeren bij de samenleving verslechtert door de focus op de individuele prestatie door een te grote nadruk op het aanleren van beroepskwalificaties. (o.a. Biesta, 2010; Volman, 2011). Zowel Dewey als Biesta als Volman is zeer kritisch over het beoordelen van leerlingen in de vorm het afnemen van standaardtesten en het geven van cijfers. Volgens hen wordt het onderwijs daardoor een doel op zich, waarbij de individuele prestatie van de leerling de belangrijkste uitkomst is, wat ten koste gaat van een onderzoekende houding, zelfvertrouwen, verantwoordelijkheidsgevoel, creativiteit en kunnen samenwerken.

In de tijd dat Dewey zijn onderwijsfilosofie begon te schrijven, was er een fel debat gaande tussen het traditionele onderwijs dat leerstofgericht was en het progressief onderwijs dat kindgericht was. Dewey was van mening dat traditioneel onderwijs vooral bezig was met het kwalificeren van leerlingen voor een nog onbekende toekomst, ten koste van de ondervinding. Hij stelt:

[...] traditional school tended to sacrifice the present to a remote and more or less unknown future, therefore it comes to be believed that the educator has little responsibility for the kind of present experiences the young undergo. But the relation of the present and future is not an Either-Or affair. The present affects the future anyway. (1938, p. 49)

⁴ Dit was tijdens een aantal opeenvolgende crises: de Eerste Wereldoorlog; de crisis van de jaren twintig (beurskrach van 1929); eind jaren dertig toen bleek hoe wankel de parlementaire democratieën waren en ten slotte in 1944 toen de Verenigde Staten opnieuw betrokken waren bij een wereldoorlog (Berding, 2011).

Over het progressieve onderwijs was Dewey ook niet te spreken, omdat het volgens hem ontbrak aan doel (purpose) en betekenis: 'What is the place and meaning of subject-matter and organisation within experience? How does subject-matter function?' (1938, p. 20). Het progressieve onderwijs, dat in Amerika ontstond tussen 1890 en 1920, was volgens Dewey een te extreme reactie op het traditionele onderwijs (Reese, 2001). Dewey was vooral van mening dat het in beide kampen ontbrak aan een goede onderwijsfilosofie en ontwikkelde zijn 'philosophy of experience and education' (Dewey, 1938).

2.2 Een sociaal interactieve omgeving

Het is belangrijk om te begrijpen dat Dewey onderwijs in de eerste plaats ziet als een sociaal proces in plaats van een individuele prestatie en komen de intellectuele en rationele processen van de mens voort uit het ondernemen van activiteiten (Dewey, 1915, 1916). De opvatting dat betekenis een sociale oorsprong heeft (en dus het denken zelf) is zowel terug te vinden in de kennistheorie van het sociaalconstructivisme, als in de socioculturele benadering van de Russische psycholoog Lev Vygotsky. Bij de kennistheorie van het sociaalconstructivisme spelen de omgeving en de context waarin geleerd wordt een belangrijke rol, maar is er wel een scheiding tussen de omgeving en de denkprocessen van het individu. In de socioculturele benadering vindt de ontwikkeling van het individu plaats door sociale processen waarbij het individu een wezenlijk deel uitmaakt van zijn omgeving (Dewey, 1915, 1916; Salomon and Perkins, 1998; Vygotsky, 1978).

De omgeving is volgens Dewey onderdeel van de ondervinding en daarom dienen onderwijzers hier rekening mee te houden. Hij gelooft dat, om onderwijs te laten slagen, een school een sociaal interactieve omgeving moet bieden, een cultuur van coöperatieve activiteit. Dewey concludeerde dat bij traditionele scholen het tegenovergestelde aan de hand was, zo stelt hij:

...for one child to help another in his task has become a school crime. Where the school work consists in simply learning lessons, mutual assistance, instead of being the most natural form of cooperation and association, becomes a clandestine effort to relieve one's neighbor of his proper duties. (1915, p. 11)

De klas als dynamische werkplaats: een sociaal interactieve leeromgeving. Ik heb de leerlingen gewaarschuwd voor te lange poten, die een instabiel dier kunnen opleveren. Ze wilden het toch graag proberen.

Dewey stelt dat individuen kwaliteiten hebben die niet tot uitdrukking komen wanneer ze in afzondering werken, maar pas tot uiting komen 'when the individual is working with others, where there is a common project, something of interest to them all, but where each has his own part' (1899-1924, p. 176). Dit betekent dat onderwijs in essentie een sociaal proces is waarvan de kwaliteit wordt bepaald door de mate waarin individuen een gemeenschap vormen. Monique Volman, hoogleraar Onderwijskunde aan de UvA, stelt dan ook dat betrokkenheid van leerlingen geen persoonskenmerk, 'maar het resultaat is van interactie tussen een individu en haar of zijn omgeving. Dat betekent dat je het kunt beïnvloeden door de omgeving te veranderen' (2011, p. 4). Niet een individugerichte maar een activiteitgerichte leervisie sluit hierop aan, waarbij het leerproces niet iets is 'wat komt uit het individu, noch iets wat voortkomt uit de activiteit, maar [is] een product dat voortkomt uit de interactie tussen activiteit (en de deelnemers daaraan) en een persoon' (Van Oers, 2006 p. 3).

Een leerling laat zijn Toekomst Dier zien. Hij was erg trots op zijn dier. Hij schrijft in de evaluatie dat hij een tentoonstelling een goed idee vond om 'dingen te laten zien' en dat hij de volgende keer graag met iemand wil samenwerken.

De docent is volgens Dewey deel van deze groep en 'has a peculiar responsibility for the conduct of the interactions and intercommunications which are the very life of the group as a community' (1938, p. 58). Dewey vindt het de primaire verantwoordelijkheid van leerkrachten om te herkennen welke fysieke en sociale omgevingsfactoren een voorwaarde zijn voor het creëren van ervaringen die leiden tot groei. Volman stelt dat docenten kennis moeten hebben van de denkwereld (ofwel de betekenissen) van jongeren, om daarbij aan te sluiten en ze te helpen betekenis te geven aan nieuwe kennis' en dat leerlingen moeten ervaren 'dat ze zelf van betekenis zijn' (2011, p. 10).

2.3 Democratie als pedagogie

Als onderdeel van een samenleving kan het niet anders dan dat een individu leert door ervaren, door in interactie te zijn met zijn omgeving en door erin te participeren. In zijn boek *Democracy and Education* legt Dewey de verbinding tussen opvoeding, onderwijs en de samenleving. Deweys politieke filosofie en pedagogische opvattingen zijn nauw met elkaar verbonden. Onderwijs beschouwt hij als een gezamenlijke onderneming van leerkrachten en leerlingen. Volgens Dewey wordt wederzijds begrip geproduceerd door en is het de uitkomst van succesvolle samenwerking (en niet andersom). Biesta voegt hieraan toe dat het niet om de schepping van een gezamenlijke wereld gaat waarin iedereen hetzelfde perspectief heeft, maar van een wereld waaraan iedereen kan deelnemen op zijn of haar eigen manier (Biesta, 2015, pp. 50-53).

De leerlingen bedenken samen een thema voor de tentoonstelling.

Voor Dewey is participatie (actieve deelname) het centrale 'mechanisme' van onderwijs, maar is er alleen sprake van (echte) participatie als alle deelnemers kennis hebben van het gemeenschappelijke doel en daar een reëel belang in hebben. Hiermee levert Dewey een criterium om 'echte' en 'pseudoparticipatie' van elkaar te kunnen onderscheiden (Biesta, 2015 p. 49). Biesta stelt dat het in onderwijs gaat om de omvorming die nooit alleen vanuit

het perspectief van het individu en diens wensen kan worden gezien, maar altijd een bekommernis met de ander en het andere vereist, wat de vraag over onderwijs meteen ook een democratische vraag maakt (Biesta, 2010, pp. 91-105).

De betekenis van het begrip participatie en hoe het gebruikt of geïnterpreteerd wordt, hangt sterk af van de context. Alleen al in het boek *Participation is Risky* (Huybrechts, 2013), staan drie definities van participatie omschreven (maatschappelijk, media en cultuur). De verschillende definities bevatten een aantal terugkerende begrippen met betrekking tot het proces en de rol van de deelnemers, zoals: onzekerheid, vertrouwen en durven ofwel het nemen van een risico.

In de context van mijn onderzoek betekent participatie de actieve deelname van leerlingen aan het bedenken en maken van een tentoonstelling (het gezamenlijke doel). Interactie en reflectie zijn niet alleen onlosmakelijk verbonden met de onderwijsfilosofie van Dewey, maar ook met het begrip participatie (bewuste deelname aan een gezamenlijk doel).

In mijn onderzoek betekent het kernbegrip participatie overigens niet dat er voor een kindgecentreerde pedagogiek wordt gekozen, maar evenmin staan de leerinhouden voorop. Het is de docent die bemiddelt tussen het kind en de leerinhouden in een leeromgeving waarin de leerling wordt uitgedaagd en wordt betrokken in gezamenlijke activiteiten. Dit is een uitgangspunt volgens de onderwijsfilosofie van Dewey (1902) en sluit aan op de onderwijsvisie van Ontwikkelingsgericht Onderwijs beschreven door Van Oers (2006, pp. 3-4). Voor de docent is het de kunst om de onzekerheid te accepteren die hoort bij (echte) participatie en daarnaast vertrouwen te hebben in en nieuwsgierig te zijn naar de inbreng van de leerlingen.

2.4 Conclusie

Om te komen tot meer betekenisvol onderwijs geeft Dewey een antwoord op een individualistische benadering zonder het individu tekort te doen. Op basis van het theoretisch kader, met participatie als kernbegrip, kom ik tot drie uitgangspunten:

- Leerlingen nemen actief deel aan de besluitvorming: hun mening en ideeën worden gewaardeerd
- Er moet er genoeg ruimte zijn voor de leerling om op zijn of haar unieke manier bij te dragen (aan het gezamenlijke doel), maar met aandacht en waardering voor de ideeën van de ander(en)
- Door het creëren van een sociaal interactieve leeromgeving is er interactie mogelijk tussen de leerinhouden en de leerling en tussen de leerlingen onderling.

Praktische implicaties

Door werkelijke participatie van pseudoparticipatie te onderscheiden wordt duidelijk dat de lesstructuur voor het maken van een tentoonstelling met leerlingen:

- ruimte moet bieden voor de bijdrage van de leerlingen en
- flexibel genoeg moet zijn voor de docent om hierop te kunnen anticiperen.

Hieruit volgt de consequentie dat de inhoud van het lesplan zich ontwikkelt tijdens de beeldendelessenreeks, omdat de bijdrage van de leerlingen medebepalend is voor de inhoud. Het is hierbij belangrijk om het participatieproces niet uit het oog te verliezen door leerdoelen en visa versa. Het is de taak van de docent om weloverwogen risico's te nemen en er daarbij op te vertrouwen dat de bijdrage van de leerlingen leidt tot een betekenisvolle uitkomst.

Leerlingen experimenteren met materialen en bestuderen elkaars werk. De docent is in de buurt om te helpen of tips te geven.

3. Literatuur- en veldonderzoek: het maken van een tentoonstelling met leerlingen

3.1 Een gezamenlijk doel

De mogelijkheden van het maken van een tentoonstelling met leerlingen voor de kunstzinnige ontwikkeling zijn legio zoals momenten van reflectie (zowel op het beeldend werk als op de tentoonstelling in zijn geheel). Daarnaast zorgt het maken van een tentoonstelling voor sociale dynamiek, een gezamenlijk doel en een podium voor de leerlingen. In dit hoofdstuk beantwoord ik mijn tweede subvraag: 'Waarom een tentoonstelling maken met leerlingen?' en besluit ik het hoofdstuk met een lesstructuur die ik in praktijk breng tijdens het educatieproject (hoofdstuk 4).

Het maken van een tentoonstelling met leerlingen schept een gezamenlijk doel en een lesstructuur voor sociale dynamiek: zaken die doorgaans ontbreken tijdens een beeldendelessenreeks. David Burton⁵ publiceerde het boek *Exhibiting Student Art: The Essential Guide for Teachers* (2006) waarin hij vijf belangrijke onderdelen van het proces beschrijft: het ontwikkelen van een thema, het ontwerpen van de tentoonstelling, het inrichten van de tentoonstelling, de publiciteit en de opening van de tentoonstelling. In het hele proces is samenwerken en constructieve interactie essentieel (Burton, 2001, p. 42). Volgens Burton zorgt deze sociale dynamiek ervoor dat leerlingen gemotiveerd raken: 'Capitalizing on students' natural social dynamics provides the sparks that motivates their best effort as well as the mortar that holds the whole fascinating process together' (2001, p. 46). Een gezamenlijk doel van een kunstproject is een stuwende kracht en motiveert de leerlingen in een kunstles. Wicher Hupkes, docent aan het Rietveld Lyceum, licht toe:

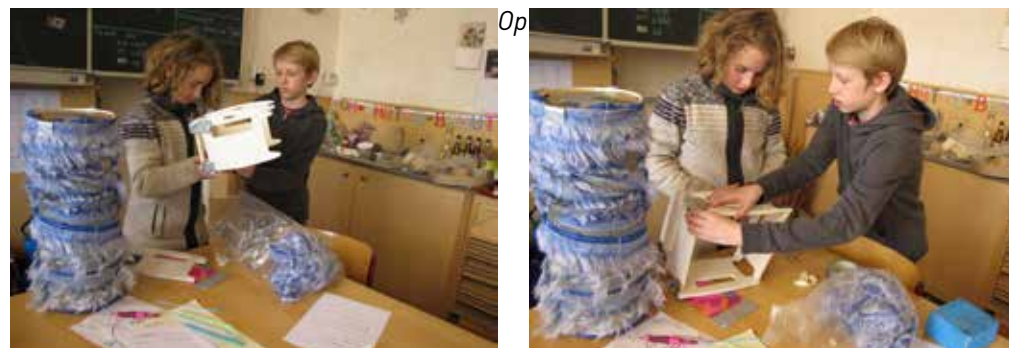
Bij het maken van een tentoonstelling of groot werk wordt er geen tekeningetje meer gemaakt. Dat is het verschil: je bent niet alleen maar een tekeningetje aan het maken. Je kunt er ook niet meer zomaar mee stoppen. Het wordt gepresenteerd, je moet je werk presenteren en dat snappen ze.⁶

⁵ <http://arts.vcu.edu/arteducation/faculty/dr-david-burton/>

⁶ Bijlage C. Interview Jacques Blommestijn en Wicher Hupkes (Rietveld Lyceum).

Bij het maken van een tentoonstelling houdt de docent het proces goed in de gaten, maar zorgt dat de leerlingen zoveel mogelijk zelf doen en het ontwikkelen van het thema hoort daarbij (Burton 2001, p. 46, 2006, pp. 11-13). Er zijn verschillende manieren om een thema te ontwikkelen, maar de mate van participatie van leerlingen loopt zeer uiteen. Voorbeelden zijn o.a. het bezoeken van een museum voor inspiratie (McCabe, 2016), een inspirerende locatie met een complexe opdracht⁷, of de leerstof als uitgangspunt (D'Acquisto, 2002).

Het literatuuronderzoek wijst uit dat het gezamenlijke doel van het maken van een tentoonstelling met leerlingen ten goede komt aan constructieve samenwerking. Het ontwikkelen van een thema met leerlingen is bovendien een uitgelezen kans om in de beeldende kunstles ruimte te maken voor de bijdrage van leerlingen en dus voor aansluiting van de eigen leefwereld op de les. Het gezamenlijke doel (de tentoonstelling) op basis van de ideeën van de leerlingen, sluit aan bij de drie uitgangspunten om tot betekenisvol beeldend onderwijs te komen, beschreven in paragraaf 2.4.

basis van de ideeën van leerlingen voor het thema deden we een klassengesprek over recycling en onderzochten ze de mogelijkheden van gerecyclede materialen (recycle art).

⁷ Bijlage C. Interview Jacques Blommestijn en Wicher Hupkes (Rietveld Lyceum).

3.2 Kunstzinnige ontwikkeling door reflectie

Het maken van een tentoonstelling met leerlingen biedt met de onderdelen het ontwerpen van de tentoonstelling en het inrichten van de tentoonstelling een degelijke lesstructuur voor participatie en reflectie op het werk. Het educatieve potentieel van het ontwerpproces en/of het inrichten van een tentoonstelling komt pas tot zijn recht door middel van reflectie: Op welke manier kan het ontwerp het thema versterken? Hoe worden de werken opgehangen of neergezet? Waarom? Hoe komt het publiek binnen en wat moet hun ervaring zijn? Wordt er een verhaal verteld of een gevoel gedeeld? Komen alle werken tot hun recht? Welke werken versterken elkaar of juist niet en waarom? (Burton, 2006, pp. 120-128, M. Lackey, 2008, p. 36). Door reflectie ontwikkelt de leerling conceptueel denkvermogen, leert zich verplaatsen in een ander (de andere leerlingen en het publiek), oefent zich in het onder woorden brengen van zijn/haar ideeën, leert nieuwe verbanden te leggen (te zien) en scherpt zijn waarneming.

Het kan interessant zijn om een curator of een kunstenaar uit te nodigen in de klas om hierover te vertellen en te oefenen met de leerlingen. Een ander idee is om een bezoek te brengen aan een galerie of een studio van een kunstenaar om te zien hoe kunstenaars hun werk herontdekken/verkennen door middel van de voorbereiding op een tentoonstelling (Szekely, 1988, p. 11). Burton licht toe dat door het tentoonstellen van werk en de reflectie hierop: 'the student art acquires value and meaning that may never before been suspected' (2005, p. 42). Betekenisgeving door reflectie op werk is ook de filosofie van Villa Zebra. Volgens Jolanda Bouman komen juist door het gesprek over kunst kinderen op verschillende lagen in het kunstwerk, maar ook in henzelf: [...] 'het ophalen van [deze] verhalen, gevoelens die hierbij komen kijken [, en daarnaast] gerelateerd aan vaardigheden die wij belangrijk vinden dat kinderen ze ontwikkelen, zoals een open houding, nieuwsgierig blijven, beter kijken en iets van een hele andere kant bekijken.'⁸

⁸ Bijlage B. Interview Jolanda Bouman (Villa Zebra).

De plek van de tentoonstelling en materialen om het decor mee te maken.

Emmeline Nijsingh van het Dordrechts Museum beaamt het educatieve potentieel van het maken van een tentoonstelling en het belang van reflectie:

Je kunt een tentoonstelling maken op heel veel niveaus, op het esthetische, op het thematische rangschikken of op tekstueel niveau. Er zitten heel veel aspecten aan tentoonstellen die nuttig zijn voor leerlingen om te beheersen. [...] Ik probeer presentatie en reflectie altijd een onderdeel te laten zijn van projecten [...] Het mooiste vind ik dat je ziet hoe de kinderen groeien, hoe ze onderzoek doen, en het groepsproces, en hoe het begrip zich ontwikkelt. Tegelijkertijd stimuleer je ook individueel talent.⁹

⁹ Bijlage A. Interview Emmeline Nijsingh (Dordrechts Museum).

Het ontwerpen en inrichten van een tentoonstelling draagt zowel bij aan een lesstructuur voor werkelijke participatie als aan de kunstzinnige ontwikkeling van de leerlingen door reflectie op hun bijdragen/ideeën. Het ontwerpen en inrichten van een tentoonstelling waaraan leerlingen actief deelnemen, sluit aan bij de drie uitgangspunten om tot betekenisvol beeldend onderwijs te komen, beschreven in paragraaf 2.4.

3.3 De opening

De opening van de tentoonstelling is het moment waar de leerlingen samen naartoe hebben gewerkt en verdient ook aandacht als onderdeel van de lesstructuur. De opening maakt het mogelijk om wat er in de klas tijdens de beeldende lessen gebeurt, te delen met ouders, verzorgers, leerlingen en leraren van andere klassen. Cindi Newlin stelt: 'In order for the artwork to speak to another it must be viewed; and to be viewed, it must be created in the most positive way and have the most successful presentation' (Burton, 2001, p. 41). Burton meent dat studenten niet veel leren van het bekijken van hun eigen werk of dat van hun klasgenoten wanneer het werk zonder aandacht voor de keuze van het werk, voor het ontwerp of voor het publiek wordt opgehangen (2004, p. 43). Szekely ziet zijn leerlingen groeien:

Each exhibit is a celebration: a recognition of one's achievements and a sharing of them with the public...well planned, innovative exhibits bring excitement and confidence to art making. And they have shown that for some students, having a personal showing of their work is like a first stage appearance where performing simply gets in the blood. (Szekely, 1988, p. 14, p. 17)

Een groepje leerlingen bedacht om een informatiebalie en een garderobe bij de tafel met sap en koek in te richten.

Op het Rietveld Lyceum denken de leerlingen ook na over de opening vertelt Jacques Blommestijn:

Er wordt ook nagedacht over het publiek, wanneer het een succes is, hoe het publiek binnenkomt en wat het publiek meemaakt. Als mensen naar een opening komen, dan denken ze al gauw 'oh leuk' en dan is het weg, dan zien de bezoekers eigenlijk niks. Dan gaan ze gezellig staan praten. Daarom zijn het de leerlingen die de bezoekers rondleiden. Zodra er een bezoeker binnenkomt, is er een leerling die daarop afstapt. Alleen dat al maakt de tentoonstelling goed. Al heb je een baggertentoonstelling, maar leerlingen presenteren het leuk. Al hang je bij wijze van spreken niks op, maar de leerlingen hebben een goed verhaal, dan werkt het. En leerlingen houden ervan om te presenteren.¹⁰

Ook Burton stelt: 'During the opening, the exhibition team may help viewers interpret art, the theme, and the installation. Interacting with other people at an opening is an art in itself' (2001, p. 45). Volgens Lackey werd de waarde van de tentoonstelling vooral duidelijk door de interactie tussen de leerlingen en het publiek tijdens de opening. Terwijl leraren er in eerste instantie vanuit gingen dat de tentoonstelling vooral zou bijdragen aan de eigenwaarde van de leerling, bleek dat leerlingen vooral gemotiveerd raakten om verder te leren en zich te willen ontwikkelen (2008, p. 39).

Door de opening met de leerlingen voor te bereiden, wordt het een bijzonder moment waar iedere leerling op zijn of haar unieke manier aan heeft bijgedragen en trots op kan zijn. Een opening zorgt voor interactie en reflectie, zeker wanneer de leerlingen het publiek te woord te staan. Op deze manier krijgen de tentoonstelling en het eigen beeldend werk meer betekenis. De aandacht voor de leerling en zijn of haar beeldend werk kan een boost geven om verder te willen leren.

¹⁰ Bijlage C. Interview Jacques Blommestijn en Wicher Hupkes (Rietveld Lyceum).

3.4 De rol van de docent

Het maken van een tentoonstelling met leerlingen is een gezamenlijke onderneming van de docent en de leerlingen en vraagt om betrokkenheid en extra inzet van de docent, met het vinden van een locatie voor de tentoonstelling als belangrijke kwestie. In het Rietveld Lyceum is geen geschikte ruimte om tentoon te stellen. Jacques en Wicher vinden het tentoonstellen van het werk van de leerlingen door de leerlingen belangrijk en dus vinden de tentoonstellingen plaats buiten school, op bijzondere plekken. Jacques trekt de kar en zoekt naar geschikte locaties en soms worden ze gevraagd om projecten te doen met hun leerlingen. Wicher Hupkes vertelt: 'Je moet erin groeien en de school moet ervoor openstaan. Alles moet goed zijn, anders werkt het niet. Als je directie niet meewerkt of je hebt de ruimtes niet, dan houdt het op.'¹¹ Burton merkt op dat het vaak de docent is die zelf de tentoonstelling organiseert, met als reden dat het te veel tijd kost om het samen met de leerlingen te doen en dat terwijl het maken van een tentoonstelling met leerlingen een groot educatief potentieel biedt en het zonde is om deze kans te laten liggen. Hij geeft ook een goede reden mee voor scholen: 'Exhibitions of art 'sell' the art program. People who enter a school where art is prominently displayed immediately understand that art and the art program are important there' (Burton, 2004, p. 46). Burton adviseert om klein te beginnen en naarmate de ervaring van de docent en de leerlingen groeit in het maken van een tentoonstelling de mogelijkheden verder te verkennen en meer complexe projecten te doen (2006, p. 2).

Szekely stelt dat de docent de creatieve bijdragen van de leerlingen moet aanmoedigen en dat: [...] 'he or she should become attuned to opportunities to move student exhibits out of school into the broader community (1988, p. 17). Over de rol van de docent tijdens het maken van een tentoonstelling stelt Wicher Hupkes:

Al deze projecten vallen of staan erbij of die kinderen een soort gelijkheid voelen, dat je als docent niet boven ze staat, maar dat je samen met hen bezig bent. Met ze mee aan het denken bent. Respect is niet het goede woord, maar dan ontstaat er welwillendheid.

¹¹ Bijlage C. Interview Jacques Blommestijn en Wicher Hupkes (Rietveld Lyceum).

Er zijn er altijd wel een paar die niet mee willen doen, maar er ontstaat wel een soort van power doordat je samen iets gaat doen. Dat samen doen, dat moet je hebben. En je moet durven.¹²

Jacques Blommestijn voegt hieraan toe: 'En blijven eisen: kwaliteit en inhoud. En die combinatie, die is het eigenlijk wel. En de leerlingen moeten je vertrouwen.' Wicher Hupkes: 'Het zou mooi zijn als meer docenten de mogelijkheden van deze werkwijze zouden zien, maar ook directies, want je moet het wel met een hele club willen.'¹³

Leerlingen maken recycle art op basis van hun eigen ideeën.

Het onderzoek wijst uit dat de docent een belangrijke rol vervult in het ondersteunen van het groepsproces en, wat betreft educatief potentieel en werkelijke participatie, zoveel mogelijk aan de leerlingen moet overlaten. Het maken van een tentoonstelling met leerlingen zorgt voor een gezamenlijk doel en dus voor 'power', maar vraagt ook om gezamenlijkheid en 'power' in een school of instelling. Het maken van een tentoonstelling is een gezamenlijke onderneming van de docent met de leerlingen en sluit aan op de onderwijsfilosofie met betrekking tot de rol van de docent en betekenisvol onderwijs beschreven in het theoretisch kader.

¹² Bijlage C. Interview Jacques Blommestijn en Wicher Hupkes (Rietveld Lyceum).

¹³ Bijlage C. Interview Jacques Blommestijn en Wicher Hupkes (Rietveld Lyceum).

3.5 Conclusie

Uit het literatuuronderzoek trek ik de voorlopige conclusie dat het maken van een tentoonstelling zowel geschikt is voor werkelijke participatie van leerlingen als voor hun kunstzinnige ontwikkeling. De lesstructuur voor het maken van een eerste tentoonstelling moet genoeg houvast bieden, maar zo simpel mogelijk zijn. De drie onderdelen die mij het geschiktst lijken als lesstructuur voor de actieve deelname van leerlingen zijn: het ontwikkelen van een thema, het ontwerpen van de tentoonstelling en het inrichten van de tentoonstelling. Zonder degelijke introductieles en zonder een opening zou het project geen grond hebben om op te staan en geen gezamenlijk doel om naar uit te kijken. In het project op de Vrije School wordt de lesstructuur als geheel uitgevoerd en onderzocht. De structuur biedt genoeg houvast en is tegelijkertijd geschikt voor participatie en experiment, met als doel betekenisvol onderwijs met het oog op de kunstzinnige vorming.

De lesstructuur:

- Introductieles tentoonstellen (de kop)
- Het ontwikkelen van een thema
- Het maken van beeldend werk voor de tentoonstelling
- Het ontwerpen van de tentoonstelling
- Het inrichten van de tentoonstelling
- De opening van de tentoonstelling (het doel en tevens de staart)

Ontwerp van een leerling voor een 'dark side' van de tentoonstelling.

4. Het onderzoek op de Vrije School: educatieproject en empirisch onderzoek

4. Het onderzoek op de Vrije School

In dit hoofdstuk geef ik antwoord op de subvraag: 'Op welke manier heeft participatie bijgedragen aan betekenisvol beeldend onderwijs?' De uitkomsten van het onderzoek staan in dezelfde volgorde beschreven als de lessen in het lesplan dat ik tijdens het project heb geschreven als voorbereiding op de lessen (bijlage D). In het lesplan staat per lesonderdeel de didactiek beschreven en aan welk kerndoel wordt gewerkt, hieronder geef ik een samenvatting. In paragraaf 4.8 trek ik algemene conclusies uit de onderzoeksresultaten en beantwoord ik de hoofdvraag: 'Hoe draagt het maken van een tentoonstelling met leerlingen (10 tot en met 12 jaar) bij aan betekenisvol beeldend onderwijs?' Ik besluit het hoofdstuk met een reflectie en suggesties.

Kerdoelen en de gekozen didactiek

Tijdens het educatieproject werd gewerkt aan de drie kerndoelen die het SLO in opdracht van het ministerie van OCW heeft uitgewerkt in inhouden en activiteiten. Voor het primair onderwijs en kunstzinnige oriëntatie zijn dat drie kerndoelen (Haanstra, 2014; Van der Hoeven, 2014):

- Aan kerndoel 56 'de leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed', wordt gewerkt tijdens de introductielessen (introductieles tentoonstellen en introductieles over het gekozen thema) door voorbeelden uit de geschiedenis van musea en uit de (hedendaagse) beeldende kunst te behandelen.
- Aan kerndoel 54 'de leerlingen leren beelden te gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om ermee te communiceren', wordt vrijwel de hele lessenreeks gewerkt.
- Kerndoel 55 'de leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren', maakt een wezenlijk onderdeel uit van het maken van een tentoonstelling en dus van de lessenreeks. Hier wordt aan gewerkt door het presenteren van het werk en/of ideeën voor de tentoonstelling, door een klassengesprek over de ideeën van de leerlingen en tijdens de opening van de tentoonstelling wanneer de leerlingen het publiek te woord staan. Minder expliciet, maar niet minder belangrijk, vindt tijdens de lessen reflectie plaats door de gekozen didactiek: door het creëren van een sociaal interactieve leeromgeving leren ze, door gesprekjes met elkaar over het werk tijdens de les, reflecteren op hun werk en dat van anderen.

De gekozen didactiek volgt uit de pedagogische uitgangspunten met participatie als kernbegrip (paragraaf 2.4) en bestaat voornamelijk uit:

- Activiteiten in een sociaal interactieve leeromgeving waarbij de leerlingen worden gestimuleerd om eigen ideeën in te brengen, samen te werken, oplossingen te bedenken (exploreren) en daarbij hun verbeelding te gebruiken.
- Een klassengesprek of een presentatie waarbij de leerlingen worden gestimuleerd tot reflectie, tot het onder woorden brengen van een idee, tot het met elkaar delen van ideeën en luisteren en reageren op elkaar. Door het stellen van open vragen worden leerlingen geholpen en uitgedaagd om nieuwe kennis te combineren met kennis die ze al hebben en om na te denken over alternatieven voor wat ze zien (Van Dokkum, 2010).

4.2 Introductieles tentoonstellen

Participatie in de vorm van een klassengesprek

Op grond van de antwoorden op de vragenlijst van het vooronderzoek kon ik de inhoud van de introductieles zo goed mogelijk bij de kennis, ervaring en interesse van de kinderen laten aansluiten. Door open vragen te stellen ontstond er ruimte voor hun eigen bijdrage en werden de leerlingen uitgedaagd om nieuwe kennis te combineren met kennis die ze al hebben: Wat is tentoonstellen? Wat kan het zijn? Waarom doen mensen dat? Wat zou jij willen tentoonstellen? De bijdrage van de leerlingen was groter dan verwacht en er ontstond een gesprek. Door middel van participatie in de vorm van een klassengesprek raakten leerlingen zichtbaar meer betrokken op het moment dat ze hun verhaal vertelden en hun bijdrage werd gewaardeerd. Hieruit blijkt dat een klassengesprek (een sociaal interactieve leeromgeving) met participatie als uitgangspunt (waardering voor de ideeën en meningen van de leerlingen) bijdraagt aan de betrokkenheid van leerlingen.

De leerlingen maken een minitentoonstelling. Ze nemen een kijkje bij elkaar en wisselen collagemateriaal uit. De interactie die ontstond door het uitzoeken van knipsels werkte bevorderlijk voor de ideeontwikkeling.

Het maken van een minitentoonstelling:

een duidelijke opdracht en ruimte voor verbeelding

Door het maken van een minitentoonstelling in een kartonnen doosje door middel van knippen uit tijdschriften, zelf tekenen en plakken, konden de leerlingen het geleerde in praktijk brengen en hun eigen ideeën verder ontwikkelen.¹⁴ Het verstrekken van een berg tijdschriften als materiaal om mee te werken zorgde voor interactie tussen de leerlingen, waardoor nieuwe ideeën ontstonden. Sommige kinderen zochten andere kinderen op voor overleg of om knipsels uit te wisselen. Door ruimte te geven voor eigen inbreng hebben de leerlingen hun eigen leefwereld aan het concept tentoonstellen kunnen verbinden. De docent stelt in de evaluatie dat dankzij de sociaal interactieve omgeving de leerlingen elkaar op ideeën brachten en deze interactie ook zorgde voor humor en plezier in het werk. De les werd afgesloten met een aantal presentaties. Er waren meer leerlingen die wilden presenteren dan ik had verwacht: 10 leerlingen stonden op hun beurt te wachten om te mogen presenteren. De leerlingen hadden een heel verhaal bij hun werk en de doosjes waren stuk voor stuk anders. Uit dit lesonderdeel blijkt dat door het maken van genoeg ruimte voor de verbeelding van de leerling, de leerlingen in staat waren hun eigen leefwereld te verbinden aan de opdracht en door middel van een presentatie (reflectie) hun idee met veel enthousiasme wisten uit te leggen.

¹⁴ Onder andere geïnspireerd door het project 'Mijn Museum' van het Dordrechts Museum naar aanleiding van mijn interview met Emmeline Nijsingh (bijlage A).

has me
1000

4.3 Het ontwikkelen van een thema

Ideeontwikkeling door participatie en interactie

Om de ideeontwikkeling op gang te brengen deden de leerlingen een gezamenlijke tekenactiviteit (de doorgeeftekening) waarbij afstand genomen moet worden van eigen inbreng om tot een tekening te komen.¹⁵ Door deze interactieve les raakten de leerlingen zeer betrokken, ook ten aanzien van elkaars werk: ze interesseerden zich voor elkaars verschillende manieren van tekenen en elkaars creatieve oplossingen/verbeelding. Het spelelement werd ook zeer gewaardeerd door de leerlingen. De sociale dynamiek die ontstond (waardoor de sociale vaardigheden van leerlingen worden aangesproken) resulteerde in zichtbaar meer betrokkenheid en enthousiasme van de leerlingen. Leerlingen hadden er ook baat bij qua kunstzinnige ontwikkeling: het 'kijken bij de buurman' en het uitwisselen van tekeningen hielp de leerlingen bij hun ideeontwikkeling. Zelfs de leerlingen die veel waarde hechtten aan structuur of aan hun eigen werk, werden enthousiast. Er was een leerling die achteraf schreef: 'ik vond alle lessen leuk, maar de les dat we steeds een blad moesten doorgeven, was superleuk'. Later in de evaluatie vroeg ik wat de leerlingen vaker wilden doen in de teken- en schilderles, waarop ze antwoordde: 'doorgeeftekeningen'. Deze leerling werkt vaak alleen, maar liet tijdens de les weten juist behoefte te hebben aan (meer) gezamenlijke activiteiten, iets met de hele klas. Hieruit trek ik de conclusie dat een gezamenlijke activiteit 'an sich' betekenisvol kan zijn voor een leerling.

Twee doorgeeftekeningen: Henk en de Finale Vleermuis.

Ruimte en waardering voor de ideeën van de leerlingen

Tijdens de les hebben alle leerlingen hun ideeën voor een thema voor de tentoonstelling opgeschreven op een ideeënblaadje. Het laten opschrijven van ideeën door de leerlingen was een goed uitgangspunt omdat leerlingen de tijd hebben om hun individuele interesses kenbaar te maken.

¹⁵ De methode heet 'design charette' en staat beschreven in het boekje Design research methods (Curedale, 2013).

Gedeelte uit mijn reflectieverslag: *Thuis nam ik de antwoorden van de leerlingen nog eens door en dacht na over de ideeën van de leerlingen zoals recycling, techniek, robots en fantasie. Ik besloot om de twee populairste*

thema's - toekomst en dieren - samen te voegen tot het thema Toekomst Dieren. Op die manier heb ik alle ideeën van de leerlingen een plaats proberen te geven binnen één thema. Ik zag een mogelijkheid voor leerlingen om een verbinding te maken met hun leefwereld door beeldtaal uit de digitale wereld toe te passen, zoals dieren uit games. Bovendien zag ik educatief potentieel in dit thema om op een speelse manier hedendaagse maatschappelijke onderwerpen aan de orde te laten komen zoals recycling en het toekomstige (voort)bestaan van dieren.

...een thema?

Naam:

Ideeën:

- dieren
- natuur
- onbekende dieren
- fantasie

Voorbeeld van een ideeënblaadje.

Dat alle leerlingen enthousiast waren over het thema Toekomst Dieren, kwam waarschijnlijk doordat leerlingen actief hebben deelgenomen aan de ontwikkeling van het thema. Volgens het vooronderzoek wilden veel leerlingen graag hun fantasie gebruiken, wat mogelijk werd door er Toekomst Dieren van te maken. Dit werd bevestigd in de antwoorden van de leerlingen op alle drie de open vragen van de vragenlijst (bijlage F). Op de vraag 'Vind je het een leuk thema? En waarom wel of waarom niet?' gaven 10 leerlingen een antwoord waar 'dieren' in voorkwam in combinatie met 'nieuw soort' of 'eigen ideeën', bijvoorbeeld: 'ik vind het een leuk thema omdat je onbekende diersoorten mag maken' en 8 leerlingen gaven antwoorden als 'omdat het fantasierijk is'. Dit betekent dat in totaal 18 leerlingen waardeerden dat ze

Door leerlingen actief deel te laten nemen bij de ontwikkeling van een thema ontstaat er ruimte voor leerlingen om hun belevingswereld te verbinden met de opdracht.

Ook de docent bevestigt de werking van participatie als uitgangspunt bij het ontwikkelen van een thema. Op de vraag 'Droeg het ontwikkelen van een thema op basis van de ideeën van de leerlingen bij aan het verbinden van de belevingswereld van de leerling met de les/de opdracht?' antwoordde: 'Jazeker, zo was het iets van hen, en niet opgelegd door ons. Ze gaven dit in de klas tijdens een kort gesprekje met mij ook aan. De vrijheid om zelf te kiezen. Dat maakte het leuk, dus zijn ze betrokken'. Hieruit trek ik de conclusie dat het ontwikkelen van een thema met participatie als uitgangspunt bijdraagt aan betekenisvol beeldend onderwijs met als kanttekening dat de mate van participatie van leerlingen afhangt van een aantal factoren, waaronder: tijd voor reflectie, hun leeftijd en de ervaring van de klas met besluitvormingsprocessen (klassengesprek, luisteren naar elkaar, etc.). De docent moet zijn of haar eigen afwegingen maken over de educatieve mogelijkheden van een thema, over hoe een thema aan te sluiten bij de ideeën van de leerlingen en in hoeverre het mogelijk is om met de hele klas tot een besluit te komen (wat afhankelijk is van de leeftijd van de leerlingen en de ervaring van de docent met de klas en het doen van groepsgesprekken). In de evaluatie schrijft de docent dat de leerlingen wel sturing nodig hebben omdat de kinderen graag vertellen, maar dat echt luisteren soms moeilijk is.

4.4 De klas als dynamische werkplaats

Introductieles recycling gebaseerd op de ideeën van de leerlingen

Door de bijdrage van de leerlingen te waarderen bij het ontwikkelen van het thema (zoals fantasierijk, humor en recycling) en de tip van een van de leerlingen 'bij Scrap hebben ze heel veel leuke knutselmaterialen' besloot ik recyclematerialen als uitgangspunt te nemen voor het maken van beeldend werk. Er was een klassengesprek over recycling met als doel meer begrip van het onderwerp recycling en van het gebruik van recyclematerialen in een beeldend werk en zodat de leerlingen verbanden kunnen leggen tussen hun leefwereld en het onderwerp en het materiaal. Ik stelde open vragen: Wat is recycling? Wie doet aan recycling en op welke manier? De betrokkenheid werd zichtbaar groter toen de leerlingen aan het woord waren en hun ideeën en ervaringen met elkaar konden delen. Door de bijdrage van de leerlingen te waarderen tijdens de voorbereiding van de les, zijn het de leerlingen geweest die mij op het idee brachten om recyclematerialen als uitgangspunt te nemen en om het onderwerp recycling met de klas te bespreken. Zodoende kwam er een verbinding met de wereld buiten school tot stand op basis van de bijdrage van de leerlingen.

Antwoord van een leerling op de vragenlijst over het thema: 'Ik vind het een heel leuk thema, omdat je dan toch kunt laten zien wat je met recycling kunt maken.'

Ideeontwikkeling en verkenning van materialen: een interactieve leeromgeving met ruimte voor de ideeën van de leerlingen

Het idee van de klas als dynamische werkplaats is dat rondlopen, overleggen met elkaar en bij elkaar kijken mag, zolang het met de ideeontwikkeling te maken heeft of een doel heeft met betrekking tot het werk. De interactie tussen de leerlingen werkte bevorderlijk voor de ideeontwikkeling en de reflectie op het werk. Ze onderzochten en ondernamen en door middel van de gesprekjes over het werk reflecteerden ze op de ideeën en aanpak. Leerlingen hielpen elkaar met het vinden van gereedschap of met het kiezen en het gebruik van materialen. Er werd overlegd en soms gediscussieerd over elkaars werkwijze of over het idee voor het Toekomst Dier. De docent vond het samenwerken tijdens de les waardoor de leerlingen elkaar inspireerden een van de sterkste punten van het project.

Op de vraag 'Heeft het project invloed gehad op jouw visie op de rol van de docent tijdens een beeldendelessenreeks?' antwoordt de docent dat ze in de hogere klassen vaker als begeleider kan fungeren en 'Dat ik vaker zou kunnen vragen wat ze zelf zouden willen leren/maken/doen. En dan ook vertrouwen hebben dat het goed komt, dat het is zoals het is.'

Mijn observatie dat leerlingen gemotiveerd en geïnspireerd raakten in en door de klas als werkplaats waar overleg en samenwerken mogelijk was, correspondeert met de gesloten antwoorden van de leerlingen op de vragenlijst 'thema' (bijlage F). Op de stelling 'Ik vind het leuk en heb er zin in' waar ze konden kiezen uit: niet, een beetje en ja, dat kan: 25 van de 26 leerlingen hadden ja, heel erg omcirkelt. Op de vraag: 'Wat vind je het leukste van de lessen tot nu toe?' gaven 6 leerlingen een antwoord waar het woord 'dier' in voorkwam en 9 leerlingen 'knutselen' en 6 leerlingen een antwoord hadden zoals 'dat je alles zelf mag verzinnen'. Op de volgende vraag 'Waarom vind je dat leuk' gaven 6 leerlingen het antwoord dat het 'gezellig' is en 'samen' en 12 leerlingen vonden het leuk omdat 'je je fantasie kunt gebruiken' en 7 leerlingen omdat ze het fijn vonden om te knutselen. Uit de antwoorden van de leerlingen en uit mijn observaties is de conclusie dat een groot gedeelte van de leerlingen de interactie (het 'samen aan het werk gaan') waarderen.

De dynamische werkplaats: het geven van vertrouwen in de verbeeldingskracht en het oplossend vermogen van leerlingen. Leerlingen maken een ontwerp en experimenteren daarna met materialen. Leerlingen zochten elkaar op om elkaar te helpen en ideeën uit te wisselen.

De interactie tussen de leerlingen kan op verschillende manieren als betekenisvol worden geduid: zowel in de ideeontwikkeling (het samen betekenis geven aan het beeld) als het samen exploreren (het samen zoeken naar oplossingen) als het 'gezellig met elkaar kletsen'. Hoewel dit laatste weinig te maken lijkt te hebben met het maken van beeldend werk en het maken van een tentoonstelling, denk ik te kunnen stellen dat ruimte voor 'gekleets en gefruct' bijdraagt aan de intrinsieke motivatie van de leerlingen: de leerlingen kijken uit naar de les, ze zoeken elkaar op en inspireren elkaar, ook al is dat per toeval.

Tijdens de presentatie vertelde de leerling: 'Hij heet Steve. Hij eet alles wat groter is dan hij. Ik wilde een grote haai maken en dat is gelukt. En de tatoeages vond ik het leukst om te doen. De bek was het moeilijkst, die heb ik vier keer opnieuw moeten doen.'

Toekomst Dier

Naam kunstenaar(s): *Mel & Jelle met Jid*
Naam dier: *Swamponator*
Geboren op: *3 april 2017*
Soort: *kruising schildpad*
Is gemaakt van: *schuim, plastic hout en papier*
Klimaat en leefomstandigheden: *moerasgebied en vochtig*
Voedsel: *alles wat kleiner is dan hij, vlees en vis en planten*
Specialiteit: *camouflage*

De leerlingen maakten naambordjes bij het werk.

Naam dier: Swamponator. Geboren op: maandag 3 april 2017. Soort: kruising tussen een schildpad en krokodil. Is gemaakt van: plastic hout en schuim. Klimaat en leefomstandigheden: moerasgebied en vochtig. Voedsel: alles wat kleiner is dan hij, vlees en vis en planten (omnivoor). Specialiteit: camouflage.

Twee leerlingen werkten samen aan een werk en tijdens de presentatie vertelde een van hen: 'We hebben het eerst geschetst en daarna op hout getekend en uitgezaagd. Als je met iets bezig was en het lukte niet, dan kon je het vragen aan iemand anders. Ik vond het leukst dat je het zelf mocht verzinnen. En normaal schilder je op papier.'

Niet alle leerlingen wilden hun fantasie gebruiken. Tijdens de les vertelde de leerling: 'Dit is mijn hond Luna. Het was mijn huisdier. Hij is vorig jaar overleden.'

Een leerling wilde geen ontwerp maken maar zich laten inspireren door het materiaal. Tijdens de les vertelde hij mij: 'Ik wil dat mijn dier alleen uit zilverkleurig materiaal bestaat. Ik weet nog niet hoe hij eruit komt te zien, maar ik weet wel dat ik verschillende soorten materialen nodig heb die zilverkleurig zijn.'

4.5 Het ontwerpen van de tentoonstelling

Ruimte en waardering van de leerlingen voor elkaars ideeën en voor elkaar

Bij het ontwerpen van de tentoonstelling was er ruimte voor de individuele ideeën en aandacht voor elkaar door middel van presentatie. In de lesbrief stonden vragen om de leerlingen op weg te helpen, zoals: Hoe ziet de wereld van de toekomstdieren eruit? Hoe moet de wereld eruitzien voor de dieren om te kunnen leven? Kun je iets verzinnen als decor? De leerlingen presenteerden hun idee, waardoor ze leerden hun ideeën onder woorden te brengen en te delen met hun klasgenoten. Ik zag de leerlingen betrokken raken wanneer ze hun eigen verhaal konden vertellen. De leerlingen luisterden goed naar elkaar en reageerden een enkele keer op elkaar. Ik vat de ideeën van de leerlingen samen en stelde op basis van hun ideeën voor om één kant van de tentoonstelling in te richten als een vrolijke droomwereld met regenbogen en de andere kant als een spannende woestijn-, moeras- en waterwereld. Er was te weinig tijd voor reflectie met de leerlingen op het idee. Een belangrijke conclusie uit dit onderdeel is dat er voor werkelijke participatie (bewuste deelname aan een gezamenlijk doel) genoeg tijd moet zijn voor reflectie op de eigen bijdrage van leerlingen om tot een gezamenlijk besluit te komen.

'Wij houden van regenbogen. In onze wereld zijn alle dieren welkom.'

Een vrolijke kant met regenbogen en een 'duistere' kant met een moeras.

Een andere conclusie is dat door het stellen van open vragen de ideeontwikkeling en de bijdrage van leerlingen worden gestimuleerd. Dit werd beaamd door de docent. Op de vraag 'Droeg het stellen van open vragen aan de leerlingen bij aan het verbinden van de belevingswereld van de leerling met de les/opdracht?' antwoordde zij: 'Ja, dat droeg zeker bij, ook omdat ze de vrijheid wel heel fijn vinden, maar je merkt ook dat ze hier en daar wel kaders nodig hebben, of een soort blikrichting: wat wil je maken, waar woont je dier? Hoe ziet zijn wereld eruit? Zo werd het niet alleen lollig, maar kregen ze doelen, gedachten om mee aan het werk te gaan. Dat schept ook kaders.'

Al was er dan geen tijd voor reflectie op de bijdrage van de leerlingen, ze bleken heel enthousiast, waarschijnlijk voor een gedeelte door hun eigen ideeën voor de tentoonstelling en door het besef dat de opening van de tentoonstelling binnenkort plaats zou vinden. De docent zag ook dat het gezamenlijke doel nu 'power' begon te geven: [...] 'dat er nog zoiets was als een gezamenlijk doel, ineens zag ik niet alleen groepjes maar werden ze één grote groep, want die tentoonstelling moest er nu komen.'

4.6 Het inrichten van de tentoonstelling

Participatie, interactie en reflectie

Omdat het klaslokaal te weinig mogelijkheden bood voor het inrichten van een tentoonstelling met 3d-werk, werd de tentoonstelling in de gang (om de hoek bij de klas) ingericht. Helaas bleek de geplande lesdag in de toetsweek te vallen en een tentoonstelling opbouwen met leerlingen zonder geluid is niet mogelijk en onwenselijk: de interactie en reflectie tijdens het opbouwen van de tentoonstelling had niet alleen als doel de ideeën van de leerlingen af te stemmen op het algemene uitgangspunt/ontwerp, maar was ook bedoeld als leermoment voor de kunstzinnige ontwikkeling (conceptualiseren).

De uitvoering van het ontwerp 'Wereld van Doedidoe: het regent (heel vaak) gebakken eieren yum!'

Het inrichten van de tentoonstelling gebeurde tijdens de laatste les, kort voor de opening. Er waren leerlingen zelfstandig aan het werk met het maken van decorstukken op basis van hun eigen ideeën van het ontwerp. De leerlingen waren zeer betrokken, zochten elkaar op en werkten samen aan een idee. De leerlingen bedachten grotendeels zelf oplossingen wanneer het idee iets te ingewikkeld was en werkten hard, zonder dat ze aansporingen

nodig hadden. De leerlingen kwamen in groepjes de tentoonstelling inrichten, waarbij ik open vragen stelde: Welk werk komt waar te hangen/ te staan? Waarom? Zijn er dieren die bij elkaar moeten staan? Participatie als uitgangspunt heeft gezorgd voor de eigen bijdrage van leerlingen, maar voor reflectie op elkaars ideeën was geen tijd en dus gebeurde die individueel (of in groepjes). Het maken van het decor voor de tentoonstelling en het inrichten van de tentoonstelling op basis van de inbreng van de leerlingen werkte als katalysator voor de samenwerking van leerlingen en de leerlingen genoten zichtbaar van het samenwerken aan de uitvoering van hun ideeën. Hieruit blijkt dat een gezamenlijk doel met participatie als uitgangspunt (waardering voor de ideeën en meningen van de leerlingen) bijdraagt aan de betrokkenheid van leerlingen.

De leerlingen werken samen aan het decor voor de tentoonstelling.

4.7 De opening van de tentoonstelling

Reflectie op het werk en een verbinding met de wereld buiten school

De les begon met een korte bespreking over de opening van een tentoonstelling waar alle ouders/verzorgers voor waren uitgenodigd. De leerlingen raakten zichtbaar betrokken toen er ruimte was voor hun bijdrage, die groter was dan verwacht. Er waren leerlingen die het idee opperden om een informatiebalie in te richten bij de entree. Een ander groepje wilde aan de slag met de catering en een garderobe. Aan alles werd gedacht, ook aan de beveiliging van de kunstwerken, wat een hele act werd van een van de jongens. Leerlingen maakten zelf groepjes en deden al het werk zelf met hier en daar een aanwijzing en begeleiding van de docent. Ik nam een weloverwogen risico door het grootste gedeelte van de organisatie van de opening aan de leerlingen over te laten: ze waren hiertoe goed in staat en daardoor werd het echt helemaal hun tentoonstelling.

Leerlingen van andere klassen komen een kijkje nemen bij de opening.

De opening werd bezocht door twee andere klassen en een aantal ouders, broertjes en zusjes en verzorgers. De meeste leerlingen waren zeer betrokken en geconcentreerd bezig met hun taken. De docent schrijft in de evaluatie: 'De leerlingen vonden het belangrijk dat hun ouders erbij konden zijn. Ze waren trots op hun werk.' Door de komst van het publiek werd er letterlijk een verbinding gemaakt tussen wat er tijdens een beeldende les gebeurt en de wereld buiten school en kreeg het beeldend werk automatisch meer betekenis door het podium voor de leerlingen en hun verhaal.

Al werd het werk niet beoordeeld door een docent, door de tentoonstelling en het bezoek van het publiek reflecteerden de leerlingen zichtbaar op hun beeldend werk. Dit zag ik aan de geconcentreerde, enthousiaste leerlingen, maar ook aan een paar beteuterde gezichten. Een duo was niet tevreden omdat zij hun werk niet af hadden gekregen (de te lange poten waren instabiel en het dier was ingestort) en een ander duo was niet tevreden over de kwaliteit van hun werk. Dat 7 leerlingen op de vraag 'Als je weer een tentoonstelling met de klas mag maken, wat zou je dan anders doen?' antwoorden gaven als 'harder werken', laat zien dat een aantal leerlingen niet tevreden waren over hun eigen werk(houding) en tegelijkertijd gemotiveerd waren om zichzelf te verbeteren. Ik trek hieruit de conclusie dat de opening van de tentoonstelling niet alleen zorgt voor een gezamenlijke afronding en kunstzinnige verdieping van het leerproces, maar ook leerlingen die gemotiveerd zijn, stimuleert om verder te leren.

De 'toekomst slang' hingen we samen op aan het plafond.

Tot slot

Op de vraag 'Vind je het maken van een tentoonstelling met de klas een goed idee? En waarom wel of waarom niet?' van de laatste vragenlijst (bijlage G) gaven 6 leerlingen een antwoord als 'ja, omdat je veel samen moet doen' en 2 van hen zeiden specifiek: 'ja, omdat door het samenwerken de band verbetert' en 'omdat je meer vrienden maakt'. 2 leerlingen gaven een antwoord met betrekking tot het 'eigen idee' en 2 leerlingen 'omdat je er creatiever van wordt' en de andere leerlingen gaven een antwoord zoals 'een goed idee omdat het leuk is'. Uit deze antwoorden concludeer ik dat leerlingen veel waarde hechtten aan het samenwerken. De docent beaamt dit in de evaluatie, naar aanleiding van een gesprek dat ze had met de leerlingen na afloop van het project: '...ze vonden de vrijheid prettig en het samenwerken, ook dat er gekletst moet/mag worden...'

Ook het educatieve potentieel wordt door de docent onderstreept: 'Tentoonstellen, hoe doe je dat, wat wil je vertellen [...], sommige kinderen waren daar heel goed in en ze hadden dat op die manier nog niet eerder gedaan.' Volgens de docent was het leerzaam en zorgde het maken van de tentoonstelling voor een langertermijndoel en voor een goede afronding van het geheel. Ze voegt hieraan toe: 'Ik heb gezien hoeveel plezier het brengt als ze de ruimte krijgen en een doel. [...] Dat geeft ze ook de ruimte om keuzes te maken en zich uit te drukken.'

4.8 Conclusie

Hoe draagt het maken van een tentoonstelling met leerlingen (10 tot en met 12 jaar) bij aan betekenisvol beeldend onderwijs?

Wanneer werkelijke participatie het uitgangspunt is, is het maken van een tentoonstelling met leerlingen geen opzichzelfstaand onderdeel, maar een wezenlijk onderdeel van de beeldende lessen waarin de sociale dynamiek de kunstzinnige ontwikkeling van leerlingen versterkt. Het geven van een introductieles over tentoonstellen was een waardevol startpunt omdat de leerlingen hun eigen kennis met nieuwe kennis hebben kunnen verbinden en deze meteen in praktijk konden brengen. Bij de start van het project was er al power, want de leerlingen wisten dat ze hun werk zouden gaan presenteren aan een publiek.

Het ontwikkelen van een thema op basis van de ideeën van de leerlingen zorgde ervoor dat de leerlingen zeer betrokken waren. Het gezamenlijke doel (de tentoonstelling) was relevant voor leerlingen omdat de inhoud van het doel (het thema en daarom ook het beeldend werk) gebaseerd was op hun ideeën. Het werd hún tentoonstelling. Participatie als uitgangspunt had als gevolg dat de ideeën van de leerlingen onderdeel uitmaakten van de inhoud van de lessen, niet alleen tijdens de les, maar ook bij het ontwikkelen van de lessen. Hierdoor ontstond er een directe relatie van de lesstof met de belevingswereld van de leerlingen en met 'reallife'-onderwerpen die de leerlingen hadden bedacht, zoals recycling, wat de materiaalkeuze voor het werk voor de tentoonstelling heeft bepaald.

'De klas als dynamische werkplaats' bleek een goed concept om een sociaal interactieve leeromgeving te scheppen waarin de leerlingen elkaar hielpen en inspireerden. Het samenwerken aan een beeldend werk bleek minder wenselijk met het oog op de individuele artistieke ontwikkeling. Ik concludeer uit deze ervaring dat het weloverwogen nemen van een risico wanneer participatie het uitgangspunt is, nauw samenhangt met de leerdoelen en dat de overweging recht moet doen aan de kunstzinnige ontwikkeling van het individu. Uit het onderzoek bleek echter wel dat leerlingen graag samenwerken en dat een gezamenlijke activiteit 'an sich' betekenisvol kon zijn voor een leerling. Het maken van een tentoonstelling biedt een uitkomst omdat het een lesstructuur is waarin leerlingen kunnen samenwerken (zoals

bij het bedenken en maken van het decor), maar wel een eigen beeldend werk maken.

Het ontwerpen en het inrichten van de tentoonstelling werkten als een katalysator voor de samenwerking en de leerlingen genoten hier zichtbaar van. Zoals de docent omschreef [...] 'dat er nog zoiets was als een gezamenlijk doel, opeens zag ik niet alleen groepjes, maar werden ze een grote groep want die tentoonstelling moest er nu komen'. Het educatieve potentieel voor de kunstzinnige vorming van deze onderdelen kwam helaas niet tot zijn recht omdat er te weinig tijd was voor reflectie op de ideeën van de leerlingen, op het beeldend werk en de tentoonstelling.

Tijdens *de opening* werd door de komst van het publiek een verbinding gemaakt tussen wat er tijdens een beeldende les gebeurt en de wereld buiten school, en kreeg het beeldend werk meer betekenis door het podium voor de leerlingen en hun verhaal. De opening van de tentoonstelling zorgde voor kunstzinnige verdieping door reflectie en voor leerlingen die gemotiveerd waren om zichzelf te verbeteren (verder te leren).

Het onderzoek bevestigt de uitgangspunten die het theoretisch kader heeft opgeleverd om tot betekenisvol beeldend onderwijs te komen. De sociale dynamiek en de individuele ideeën van leerlingen raakten vervlochten met de kunstzinnige leerdoelen, waardoor ze betekenisvoller werden voor de leerlingen. Tijdens het maken van een tentoonstelling kon er worden samengewerkt zonder het individu tekort te doen: de leerlingen hebben bijgedragen op hun eigen unieke manier. Het maken van een tentoonstelling levert een flexibele lesstructuur op met een gezamenlijk doel dat alle kerndoelen omvat en waarin werkelijke participatie van leerlingen mogelijk is. Het draagt daarmee bij aan betekenisvol beeldend onderwijs... mits er genoeg tijd is voor reflectie!

4.9 Reflectie en suggesties

Wat zijn de consequenties van de uitgangspunten met participatie als kernbegrip voor de didactiek en voor de rol van de docent en welke omgevingsfactoren zijn van belang?

Grenzen van participatie als uitgangspunt

Ik nam een weloverwogen risico de grens op te zoeken van participatie als uitgangspunt in een beeldende les, zodat ik kon onderzoeken hoe dit zich verhiel tot het maken van een tentoonstelling met participatie als uitgangspunt. Ik nam de ideeën van de leerlingen serieus, ook toen leerlingen wilden samenwerken aan een beeldend werk. Zoals ik schreef in de conclusie raakte de individuele kunstzinnige ontwikkeling in het geding doordat het lesgeven aan duo's erg lastig is en er een reële kans bestaat dat de samenwerking niet goed loopt ten koste van een werk voor de tentoonstelling. In het geval van sommige duo's was het samenwerken heel waardevol (bijvoorbeeld de samenwerking van een leerling met een autistische leerling) en in sommige gevallen minder succesvol (bijvoorbeeld wanneer een leerling de kantjes er vanaf liep). Het maken van een tentoonstelling bewijst zijn werking in dit opzicht omdat het een lesstructuur oplevert waarin leerlingen kunnen samenwerken (zoals bij het bedenken en maken van het decor), maar wel een eigen beeldend werk maken.

In de laatste paragraaf van het theoretisch kader stelde ik dat de docent het participatieproces niet uit het oog moest verliezen door leerdoelen en visa versa en dat bleek geen overbodig aandachtspunt. Ligt de focus te veel op participatie, dan komen de leerdoelen in het gedrang. Ligt de nadruk te veel op de leerdoelen, dan kunnen momenten van werkelijke participatie verloren gaan en zijn de leerlingen vooral bezig met het produceren van (esthetisch) werk, het ontwikkelen van techniek en het op tijd afkrijgen van de opdracht, en gaan we voorbij aan betekenisvol beeldend onderwijs. Het is de kunst om zowel de leerdoelen als de participatie van de leerlingen te verwezenlijken. Dat vraagt een goede voorbereiding van de les waarin de momenten van participatie worden beschreven en onderdeel zijn van de leerdoelen, waardoor de docent voorkomt dat de ideeën van leerlingen een 'eigen leven' gaan leiden. Toch blijft het van belang om een stap achteruit te durven doen en te vertrouwen op de bijdrage van leerlingen.

Kerdoel 55: reflectie

Reflecteren op eigen werk en dat van anderen is een wezenlijk onderdeel van de kunstzinnige ontwikkeling van leerlingen en dus ook van het maken van een tentoonstelling. Omdat de ervaring leert dat productie (het maken van werk/het maken van de tentoonstelling) voor reflectie gaat, is een belangrijke conclusie uit het onderzoek dat er voor reflectie in de vorm van een klassengesprek of (interactieve) presentatie genoeg tijd moet zijn. Mijn suggestie op basis van het onderzoek is om de kerndoelen als uitgangspunt te nemen bij het ontwerpen van een curriculum voor de beeldende vakken en tijdens de lessen ruim tijd in te plannen voor reflectie (kerndoel 55). Blijf hierover in gesprek met andere docenten en de schoolleiding. Niet als bijzaak, maar als een belangrijk leerdoel. Reflecteer bovendien op de voortgang en de opbrengst.

Het belang van de kwaliteit van communicatie

Behalve dat de docent niet te veel lesstof moet voorbereiden (minder zenden betekent meer tijd voor de bijdrage van de leerlingen) en enige vaardigheid moet ontwikkelen in het stellen van open vragen, is een belangrijk aandachtspunt het verloop (de kwaliteit) van de (doelgerichte) communicatie met en tussen de leerlingen. Dit is een niet te onderschatten verantwoordelijkheid en vaardigheid van de docent wanneer werkelijke participatie het uitgangspunt is. Het houden van een klassengesprek waarbij de meningen van leerlingen worden gewaardeerd, vraagt oefening met de leerlingen. Andere belangrijke factoren die de kwaliteit van de communicatie beïnvloeden, zijn tijd, de leeftijd van de leerlingen, de indeling van de klas en de positie van de leerlingen ten opzichte van elkaar. Ook de positie die de docent letterlijk inneemt (staand, zittend, rondlopend, etc.) en figuurlijk inneemt (tegen wie gesproken wordt, met wie gesproken wordt, moderator, ...) is van invloed op hoe de communicatie verloopt. De bewuste deelname van leerlingen aan de besluitvorming was in het algemeen een kwetsbaar onderdeel en behoeft meer onderzoek naar zowel de rol van de docent als vormen van besluitvormingsprocessen die passen bij de omvang van de klas/groep en de ervaring en leeftijd van de leerlingen.

De docent als curator van het participatie- en kunstzinnige proces

Bij het voorbereiden van de lessen dwongen de pedagogische uitgangspunten mij na te denken over een sociaal interactieve leeromgeving waarin de leerlingen genoeg ruimte hebben voor hun ideeën en vrij zouden zijn om elkaar te helpen en ideeën uit te wisselen. Hieruit ontstonden nieuwe didactische concepten: niet per se uit eigen koker, maar ook aangepaste lesvormen die participatie mogelijk maakten.

Uit het vooronderzoek bleek dat de leerlingen behoefte hadden aan vrij tekenen en dat ze graag hun fantasie wilden gebruiken. Ik heb de tijd genomen om te ontdekken in hoeverre de leerlingen in staat waren de eigen verbeelding te gebruiken en ideeën in te brengen in de vorm van kleine opdrachten en gesprekken. De conclusie is dat de leerlingen hier prima mee uit de voeten kunnen, zolang er maar een achter-de-handopdracht klaarligt voor leerlingen die het moeilijk vinden om tot eigen werk/verbeelding te komen. Hoe ouder of hoe meer ervaren de leerlingen, hoe complexer de opdracht (de tentoonstelling) kan worden. Denk hierbij aan interdisciplinaire projecten die uitmonden in een tentoonstelling of in het behandelen van een maatschappelijk kritisch thema. Er is veel literatuur te vinden over het maken van een tentoonstelling in de professionele kunstwereld waar kennis en inspiratie uit gehaald kan worden.

Het maken van een tentoonstelling met leerlingen met participatie als uitgangspunt vereist van de docent erop te vertrouwen dat de bijdrage van de leerlingen leidt tot een betekenisvolle uitkomst, maar vraagt ook om pedagogische vaardigheden ten aanzien van het groepsproces en het artistieke proces en hoe die zich tot elkaar (met elkaar) verhouden. Daarnaast werkte het bijzonder goed om mezelf als participant van het project te beschouwen en in die zin 'samen met de leerlingen' aan het werk te gaan. Hoewel de leerlingen de curators waren van de tentoonstelling, had ik de rol van de curator van het participatie- en kunstzinnig proces waarin ik probeerde het beste uit de leerlingen te halen door enerzijds ze aan de ene kant zoveel mogelijk zelf te laten bedenken en oplossen, maar aan de andere kant in de voorbereiding van de lessen en in de aansporingen van leerlingen mijn eigen creatieve en educatieve stem te laten horen.

De Husky Pinguin

5. De context van een cultuurcentrum

5.1 Aanbeveling

Tot welke inzichten ben ik gekomen met betrekking tot de context van een cultuurcentrum betreffende een betekenisvolle onderwijservaring van cursisten, het ontwikkelen van cursusprogramma's en de vaardigheden van docenten?

Deze scriptie sluit ik af met een aanbeveling die voortvloeit uit de onderzoeksuitkomsten en bedoeld is voor de context van het cultuurcentrum ToBe met het oog op een beeldendelessenreeks bij de afdeling ToBe Kunst & Design voor de doelgroep kinderen.

Het cultuurcentrum ToBe heeft een aantal voorwaarden geformuleerd voor het cursusaanbod in de vrije tijd: plezier, een veilige leeromgeving, ontmoeting, welkom/gezien worden en aansluiting bij de belevingswereld van de cursist. Voorwaarden zijn vastgelegde uitgangspunten voor op zowel tactisch (programmaleiders/coördinatoren) als operationeel niveau (docenten). De voorwaarde 'aansluiting bij de belevingswereld van de cursist' is in het licht van mijn onderzoek het punt waar ik verder op in zal gaan en wel specifiek voor de doelgroep kinderen (leeftijd 6 tot en met 12 jaar), die een van de belangrijkste doelgroepen is.¹⁶ Vragen die het uitgangspunt oproept, zijn: hoe vindt aansluiting plaats bij de belevingswereld van de cursist en hoe ziet dat eruit in een cursus? Wanneer weet je of aan deze voorwaarde (iets wat vaststaat en dus moet) is voldaan? En welke vaardigheden en support heeft een docent hiervoor nodig?

Hoewel de onderwijsfilosofie van John Dewey gesitueerd is in de context van een school, zijn de uitgangspunten die het theoretisch onderzoek hebben opgeleverd en de conclusies uit het empirisch onderzoek ook relevant voor de context van een cultuurcentrum, zeker wat betreft de voorwaarde 'aansluiting op de belevingswereld van de cursist'. Door participatie als uitgangspunt te nemen, en daarmee ruimte te maken en waardering te hebben voor de individuele bijdrage van de cursist, ontstaat aansluiting bij de belevingswereld van de cursist.

¹⁶ De belangrijkste twee doelgroepen van ToBe zijn kinderen (6 tot en met 12 jaar) en jongeren (13 tot en met 17 jaar).

Hoe dit zich laat vertalen naar operationeel niveau (een cursus) is per kunstdiscipline anders, maar hoe er aansluiting plaatsvindt, dat blijft hetzelfde (door de actieve bijdrage van de cursist), evenals de vaardigheden van de docent. Hier kom ik zo op terug.

De meerwaarde van een cultuurcentrum ten opzichte van de keukentafel of een zolderkamer is dat kinderen 'samen' leren, dat zij in groepsverband les krijgen.¹⁷ Daarmee wordt voldaan aan de voorwaarde 'ontmoeting', hoewel die ook bereikt wordt door gezamenlijke projecten en presentaties.

Voor de doelgroep kinderen zijn de volgende leerdoelen omschreven: verbeelden, ontdekken, samenwerken en presenteren (leren, creëren, presenteren en reflecteren zijn hieraan verbonden). Dat zijn opnieuw twee onderdelen die samenhangen met ontmoeting: samenwerken en presenteren. En nu wordt het interessant! Ik doe een voorstel voor de afdeling ToBe Kunst & Design waarin de leerdoelen voor de doelgroep kinderen, de voorwaarde 'aansluiting bij de beleving van de cursist' en de uitgangspunten op basis van mijn onderzoek samenkomen:

Een cursus voor de doelgroep kinderen bij ToBe Kunst & Design bestaat uit een lessenreeks (groepsles) die wordt gegeven in een sociaal interactieve leeromgeving waarin spelenderwijs wordt verbeeld en ontdekt en waarin wordt samengewerkt aan een eindpresentatie (een gezamenlijk doel) waarin de ideeën van de kinderen ruimte en waardering krijgen.

Dit betekent voor het cursusaanbod voor kinderen bij de afdeling ToBe Kunst & Design dat er nagedacht moet worden over de sociaal interactieve leeromgeving en over de eindpresentatie (een tentoonstelling) op basis van de bijdrage van de leerlingen (thema).

¹⁷ Dit is voor alle kunstdisciplines een feit, behalve voor muziek, waar privélessen (nog) onderdeel zijn van het cursusaanbod. In sommige gevallen zitten hier ook producten aan vast waarbij sprake is van ontmoeting of leren in groepsverband zoals presentaties of de Popschoolformule (bundles en les op het instrument).

Reflecteren op eigen werk en dat van anderen maakt een wezenlijk onderdeel uit van de kunstzinnige ontwikkeling van leerlingen en van betekenisvol beeldend onderwijs. Omdat de ervaring leert dat productie voor reflectie gaat, is het voor een beeldendelessenreeks aan te raden dit expliciet te omschrijven als leerdoel.

De programmaleider (of de coördinator) moet de docent ondersteuning bieden (voorwaarden scheppen), waardoor de doelstellingen zoals de presentatie (tentoonstelling) mogelijk worden. Daarnaast kan de programmaleider inhoudelijke ondersteuning bieden door mee te denken over de didactiek. Behalve dat de programmaleider de vaardigheden van de docent omschrijft om op basis daarvan met docenten te evalueren, stel ik voor om een checklist voor de docent te maken waarin de uitgangspunten voor de les staan.

Conceptchecklist betekenisvol beeldend onderwijs:

- Was er deze les sprake van een moment voor reflectie (op de ideeën van de cursisten en/of op het beeldend werk van de cursisten)?
- Heb je deze les een oprechte uitwisseling van ideeën met de cursisten gehad?
- Was er in deze les de mogelijkheid tot samenwerking en/of uitwisseling van ideeën met elkaar?

Verder kan er nagedacht worden over een briefing voor docenten 'Een tentoonstelling maken met leerlingen' op basis van het onderzoek en op basis van gesprekken met docenten (wat heb je nodig?). Hetzelfde geldt voor een briefing voor docenten 'Aansluiting op de belevingswereld van de cursist, hoe doe je dat?' wat uitgewerkt moet worden op basis van verder onderzoek, gesprekken met docenten en een bespreking in de programmaraad (het inhoudelijk overleg van de programmaleiders van het cursusaanbod in de vrije tijd). Hier kunnen workshops/trainingen aan gekoppeld worden voor docenten in samenwerking met de afdeling Onderwijs met de nadruk op de pedagogische vaardigheden.

Ik begon mijn onderzoek met de stelling dat niet alleen wat er geleerd moet worden, maar ook op welke manier er geleerd wordt en dus de onderwijservaring van de leerling, het startpunt zou moeten zijn van de discussie over en de ontwikkeling van onderwijsprogramma's en het cursusaanbod. Het onderzoek wijst uit dat kinderen graag leren en onderwijs betekenisvol voor ze wordt wanneer er ruimte is en waardering voor hun eigen ideeën en er een sociaal interactieve leeromgeving wordt gecreëerd. Dit zijn twee uitgangspunten die voor een cultuurcentrum niet alleen realiseerbaar zijn, maar het misschien ook meer bestaansrecht geven.

Bibliografie

D' Acquisto, L., Goldberg et al. (2002) Schools into Museums. *Educational Leadership*, pp. 74-77.

Berding, J. (ed.) (2011) *John Dewey. Over opvoeding, onderwijs en burgerschap. Een keuze uit zijn werk*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Biesta, G. J. J. (2010) *Good Education in an Age of Measurement: Ethics, Politics, Democracy*. London: Paradigm Publishers.

Biesta, G. J. J. (2015) *Het prachtige risico van onderwijs*. Culemborg: Uitgeverij Phronese.

Biesta, G. J. J., & Burbules, N. C. (2003) *Pragmatism and Educational Research*. UK: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Burton, D. (2001) Social Dynamics in Exhibiting Art: Rethinking the Practices of Art Education. *Art Education*, 54, pp. 41-46.

Burton, D. (2004) Exhibiting Student Art. *Art Education*, 57, pp. 41-46.

Burton, D. (2006) *Exhibiting Student Art: The Essential Guide for Teachers*. New York: Teachers College Press.

Curedale, R. (2013) *Design Research Methods: 150 Ways to Inform Design*. USA: Design Community College Inc.

Dewey, J. (2015) *My Pedagogic Creed*. London: FB &c Ltd. (Original work published 1897)

Dewey, J. (2008) *The School and Society & The Child and the Curriculum*. USA: BN publishing. (Original work published in 1915)

Dewey, J. (2009) *Democracy and Education*. USA: Merchant Books. (Original work published 1916)

Dewey, J. (2008) *The Middle Works of John Dewey, 1899-1924*. Carbondale: Southern Illinois University Press. (Original work published 1899-1924)

Dewey, J. (2008) *The Later Works of John Dewey: 1929-1930, Essays, the Sources of a Science of Education, Individualism, Old and New, and Construction of a Criticism*. Carbondale: Southern Illinois University Press. (Original work published 1929-1930)

Dewey, J. (2015) *Experience and Education*. New York: Free Press. (Original work published 1938)

Dewey, J. (1993) Creative Democracy—The Task Before Us. In Morris, D. & Shapiro, I. (eds.), *John Dewey: The Political Writings*. Indianapolis: Hackett Publishing Company. (Original work published 1939)

Dokkum, H. van (2010) *Het effect van de complexiteit van vragen op de nieuwsgierigheid van kinderen tijdens kunsteducatie*. Master scriptie. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Haanstra, F. (2011) Authentieke kunsteducatie: een stand van zaken. *Cultuur + Educatie*, 11(31), pp. 8-35.

Haanstra, F. (2014) Nationale leerplannen en leerplankaders voor de kunstvakken. *Cultuur + Educatie*, 14(40), pp. 8-25.

Heijnen, E. (2015) *Remixing the Art Curriculum. How Contemporary Visual Practices Inspire Authentic Art Education*. Proefschrift. Nijmegen: Radboud Universiteit.

Hoeven, M. van der et al. (2014) *Cultuur in de spiegel in de praktijk. Een leerplankader voor cultuuronderwijs*. Enschede: SLO.

Huybrechts, L. (ed.) (2013) *Participation is Risky. Approaches to Joint Creative Processes*. Amsterdam: Antennae Valiz.

Kam, S. de (2016) *What do your head, hands and heart tell you. Towards an update of the Waldorf art curriculum on the basis of its primary principles*. Master thesis. Rotterdam: Piet Zwart.

Lackey, L. M. (2008) What is Exhibition For? Considering the Purposes of Art Display in a Saturday Art School Context. *Art Education*, 61, pp. 33-39.

McCabe, M. (2016) The Student Art Exhibit: A Collaborative Journey. *Journal of Art for Life*. [Online] Volume 7. (1). pp. 1-27. Available from <http://journals.fcla.edu/jafl/article/view/84751>. [Accessed: August 13th 2016]

McNiff, J. (2013) *Action Research*. UK: Taylor & Francis Ltd.

Oers, B. van (2006) *De betekenis van de sociale context voor het leerproces* (lezing). Amsterdam: Vrije Universiteit van Amsterdam

Oers, B. van (2007) Voorbij het nieuwe leren. *Pedagogiek*, 27(2) pp. 111-119.

Phillips, D.C. (ed.) (2014) *Encyclopedia of Educational Theory and Philosophy*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Reese, W.J. (2001) The Origins of Progressive Education. *History of Education Quarterly*, 41(1), pp. 1-24.

Salomon, G., Perkins, D. (1998) Individual and Social Aspects of Learning. *Review of Research in Education*, 23, pp. 1-14.

Szekely, G. (1988) The Art Exhibit as a Teaching Tool. *National Art Education Association*, 41, pp. 9-17.

Volman, M. (2011) *Kennis van betekenis. Betrokkenheid als kwaliteit van leerprocessen en leerresultaten* (oratie). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Vygotsky, L.S. (n.d.) *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press. (Original work published in 1978)

We Care a Lot (song). (n.d.) In *Wikipedia*. Retrieved January 7th, 2017, from [https://en.wikipedia.org/wiki/We_Care_a_Lot_\(song\)](https://en.wikipedia.org/wiki/We_Care_a_Lot_(song))

The Design-Based Research Collective. (2003) Design-Based Research: An Emerging Paradigm for *Educational Inquiry*. *Educational Researcher*, 32(1), pp. 5-8.

Interviews

A,B,C

A. Interview Emmeline Nijsingh (Dordrechts Museum)

Interview Emmeline Nijsingh

Janneke Baken, 20-12-2016, Dordrecht

Emmeline Nijsingh

Medewerker Educatie & publiek

Dordrechts Museum

De rollen

'Belangrijke vragen voor een curator zijn: Wat vertel je aan het publiek, wie is je publiek? Hoe vertel je het dan? Hoe breng je het verhaal over? Dat is ook educatie: het overbrengen van een verhaal. Als 'educator' ga ik in discussie met de curator: Nee, dit is niet het echte verhaal, maar hoe zorg je eerst voor die klik, voor die vonk voordat je het echte verhaal vertaalt? Vanuit mijn rol en visie maakt het niet uit wat je erin ziet, al is het Beyoncé, of het geeft je een bepaald gevoel. De klassieke curator, of conservator, was de baas en maakte de tentoonstelling van a tot z. Tegenwoordig zit je in een projectteam en selecteert de curator de werken en iemand van Educatie & publiek verzorgt de teksten en het verhaal, de familie- en schoolprogramma's en de film of audiotour. Kortom: het overbrengen van het verhaal aan het publiek en wat het verhaal moet zijn. De musea zitten nog steeds in dit veranderingsproces. Tegenwoordig is er een nieuwe functie: 'tentoonstellingmakers' en dat zijn meestal educatoren dus daar zit een verschuiving, namelijk van puur kunsthistorici die als historici een verhaal willen vertellen of dat er een ander verhaal verteld wordt voor het publiek.

Het museum

'Volgens mij vinden de meeste leerlingen een museumbezoek wel leuk en spannend. Zeker basisschoolleerlingen. Ze komen bij een groot gebouw, met bewakers en een balie en daardoor maakt het indruk, en ze moeten een beetje stil zijn en dat werkt allemaal wel mee in dat het spannend is en een belevenis op zich. Het museum als plek voor educatieprojecten over tentoonstellen werkt heel goed omdat leerlingen dan letterlijk zien wat er in een museum gebeurt. We laten bijvoorbeeld het depot zien en leggen uit wat de conservator doet en dat we altijd witte handschoentjes aanhebben. Je vertelt dat sommige kunstwerken heel veel geld waard zijn en er daarom bewakers rondlopen. Je legt uit dat het niet zomaar een schilderij

ophangen is, maar dat je daar goed over na moet denken en als je een verhaal wilt vertellen, hoe doe je dat dan? Het begrip over een museum of een tentoonstelling gaat meestal niet verder dan een plek waar schilderijen hangen of waar dinosaurussen staan. Er gaat letterlijk een wereld voor ze open en dat is heel leuk en dat vinden ze spannend. Je kunt het ook hebben over authenticiteit en wat een bepaald kunstwerk zo uniek maakt. Wat je vertelt, hangt af van de groep en de leeftijd. Dat is altijd een beetje aftasten. Ik vind het belangrijk dat leerlingen weten wat een museum is. Zeker basisschoolleerlingen, omdat ze nog geen idee hebben van wat er allemaal gebeurt in een museum, maar daarnaast zijn al die 'skills' die nodig zijn om een museum te maken, te runnen, heel nuttig. Zoals ik al zei, het bedenken van een thema, het selecteren van het werk, het beargumenteren daarvan, het omschrijven van een werk, een titel geven en dus kort samenvatten, het presenteren, het vertellen waarom je het zo hebt gedaan. Je kunt leerlingen de rol van suppoost geven en een rondleiding laten geven en zodoende leren presenteren.'

'Mijn museum': een project voor primair onderwijs

'De klas wordt verdeeld in twee groepen van vijftien leerlingen, beide krijgen begeleiding van een museumdocent. De leerlingen krijgen een kijkje achter de schermen: wat doet een museum nou eigenlijk allemaal? Wat is een museum? Wat doe je daar? Wie werken er? Hoe gaat het er allemaal? Dat is op zaal, en daarna ga je hier in het atelier een minimuseum maken. Dan maken de leerlingen een kijkdoos en kunnen ze hun eigen museum inrichten. Ze kiezen de kunstwerken, maken hun eigen kunstwerken, kiezen de lijsten, de kleuren op de wanden, tekstbordjes of denken zelfs na over het thema, de titel of het verhaal dat je de mensen wilt vertellen. Daardoor moeten ze zelf nadenken over wat er komt kijken bij het maken van een tentoonstelling. Alleen al titels verzinnen voor kunstwerken of hun eigen werk is al heel leuk om te doen. Om daar over na te denken: Wat zie ik en wat voor naam geef ik daaraan? Waar zou het verhaal over gaan en hoe kan ik dat verwoorden in een titel? Het sterkste van het project vind ik de combinatie van het laten zien wat een museum is en hierover vertellen op zaal en dat de leerlingen het daarna zelf gaan doen. Dus eerst een wereld openen en daarna meteen zelf aan de slag en toepassen.'

21 Century skills en meer

'Zo was er ook het project 'Bekijk het maar'. Dat project ging over het schrijven van tekstbordjes. Leerlingen konden hun favoriete kunstwerk uitkiezen en daar hun eigen tekstbordje bij schrijven. Het ging niet om het officiële verhaal dat bij het kunstwerk hoort, maar om een verhaal dat helemaal kwam uit henzelf. Die bordjes hangen er nu nog steeds. Sommige leerlingen hebben er gedichten bij geschreven of verhaaltjes of herinneringen. Je kunt een tentoonstelling maken op heel veel niveaus, op het esthetische, op het thematische rangschikken of op tekstueel niveau. Er zitten heel veel aspecten aan tentoonstellen die nuttig zijn voor leerlingen om te beheersen. Je kunt het nog verder doortrekken naar bijvoorbeeld de pr door te zeggen: maak een poster of geef een rondleiding. Er zitten veel aspecten aan het maken van een tentoonstelling die aansluiten op de 21st century skills die je als leraar zo klein of groot kunt maken als je wilt. Ik wil het museum ook aanbieden aan scholen als plek om je les of presentatie te geven. In Amerika is er veel aandacht voor presentatie en het presenteren aan elkaar en ik denk dat dat heel goed is en dat het er alleen maar beter van wordt en je het minder eng gaat vinden en je daar ontzettend veel aan hebt. Ik probeer presentatie en reflectie altijd een onderdeel te laten zijn van projecten, dat zijn heel belangrijke skills die ook deel uitmaken van de 21 century skills. Het mooiste vind ik dat je ziet hoe de kinderen groeien, hoe ze onderzoek doen, en het groepsproces, en hoe het begrip zich ontwikkelt. Tegelijkertijd stimuleer je ook individueel talent.

Take pArt 'Klikken met Kunst Tour' in het Dordrechts Museum, foto's Janneke Baken

Maak je eigen Dordrechts Museum: Knip je eigen keus aan kunstwerken uit en maak er een lijst omheen. Vouw en plak je museumzaal en hang de schilderijen op de muren. Afbeelding, Janneke Baken (scan van het knutselpakket)

Bij het project Take pART (1) deden de jongeren heel veel zelf, van teksten schrijven tot kunstenaars benaderen en facturen schrijven. Hier komen weer andere skills bij kijken en het is meer zoals het echte leven, ook wel community of practice genoemd. Ze doen dan dingen die ze nog bijna nooit hebben meegemaakt. Dan willen ze iets in het museum en dan leg ik uit dat het niet kan, bijvoorbeeld in verband met het klimaat. Maar ook zeg ik dat er vast een manier te verzinnen is waarop het wel kan...

Tot slot

'Voor primair onderwijs of deze leeftijdsgroep is er nog niet veel, maar je kunt er zoveel voor bedenken. Je kunt ook een eigen verzameling als uitgangspunt nemen: ieder kind verzamelt wel iets. Om daar een tentoonstelling mee te maken. Dicht bij huis. Begin bij de interesse van het kind zelf, wat kan het kind daarover vertellen? Wat is er mooi aan?'

(1) Take pArt 'Klikken met kunst':
www.dordrechtmuseum.nl/activiteiten/kom-klikken-kunst

B. Interview Jolanda Bouman (Villa Zebra)

Interview Jolanda Bouman

Janneke Baken, 17-02-2017, Rotterdam

Jolanda Bouwman

Projectleider tentoonstellingen

Villa Zebra

Villasofie

'Ken je het werk van Ari Verlsuis en Ellie Uyttenbroek van Exactitudes? Zij maken fotoseries van stereotype mensen. Er is een foto met twaalf oudere vrouwen, met allemaal een regenjas aan in net een ander tintje, gepermanent, grijs haar en soms een sjaaltje om. We hebben een tentoonstelling gehad met de titel Roodkapje en over het verhaal. Er waren kunstwerken geselecteerd die kinderen lieten nadenken over aspecten van het verhaal, bijvoorbeeld een werk met een wolf en zo ook de foto van de oudere vrouwen. De vraag die we daarbij stelden, was: 'Als je nou die foto's kijkt, wie is dan de oma van Roodkapje? Wie van die 12?' Het gaat erom wat er dan gebeurt, want dat is heel interessant. Het eerste wat er gebeurt, is dat kinderen veel beter gaan kijken, in dit geval extra goed omdat je het kunt koppelen aan iets wat je al kent. Hiermee vertragen we de tijd, met als doel dat kinderen beter gaan kijken. Ze bedenken dan: hoe zat het ook alweer met Roodkapje? En wat was er nou met die oma? En wie van die oma's zou dan de oma kunnen zijn? Wat ze opvalt, is een sjaaltje en er zit een vrouw bij met een iets roze rode jas, dus die worden al snel gekozen. Maar daarna zijn er andere oma's die de kinderen opvallen, dat kan met hun eigen oma's te maken hebben. Bijvoorbeeld een lief kijkende oma. Dan vragen we door: 'Zijn oma's altijd lief? Hoe is jouw oma?' Er is één vrouw die er een beetje ziekig uit ziet, dan volgt de associatie met de oma van Roodkapje, want 'zij lag toch ziek op bed?' Onze filosofie is dat wij door een vraag te stellen op verschillende lagen komen in het kunstwerk, maar ook in de kinderen zelf. Het heeft met henzelf te maken, het heeft met het thema te maken en ze ervaren dat iedereen er anders over kan denken, want iedereen heeft dat verhaal anders verteld gekregen of zich anders herinnerd. Het voeren van gesprekken met kinderen waarbij we de verbeelding stimuleren en nieuwe mogelijkheden laten ontdekken is onze villasofie.'

Leerdoelen

'De leerdoelen zijn altijd gerelateerd aan het thema, zoals bij Roodkapje aan sprookjes, en het ophalen van deze verhalen, gevoelens die hierbij komen kijken, en daarnaast gerelateerd aan vaardigheden die wij belangrijk vinden dat kinderen ze ontwikkelen, zoals een open houding, nieuwsgierig blijven, beter kijken en iets van een hele andere kant bekijken. Dus er niet van uitgaan dat iets is zoals je ernaar kijkt, of zoals je het snapt, dat er altijd weer een andere kant aan kan zitten. Wij werken met beeldende kunst, omdat de beeldende kunst vragen oproept en je ontregelt, zo nu en dan. Er zit altijd wel iets in de tentoonstelling wat ontregelt, maar ook in de workshops zitten versturende elementen om kinderen uit hun vaste denkpatronen te halen. Hoe ouder je wordt, hoe beter je denkt te snappen hoe de wereld in elkaar zit, maar echt snappen doe je dat nooit, al heb je de neiging om te denken: ik snap het. Wij vinden het belangrijk dat iedereen een beetje terughoudend blijft en denkt: maar is dat eigenlijk wel zo? Die openheid en nieuwsgierigheid, die vinden wij belangrijk. En wat wij willen aanspreken, wat we willen stimuleren, is dat kinderen hun verbeelding gebruiken.'

Hedendaagse kunst

'Villa Zebra maakt gebruik van hedendaagse kunst, ook op scholen zijn we daar explicieter in geworden. Op scholen werken we vraaggericht en omdat je geen kunstwerken mee kunt nemen, gebruiken de docenten veel plaatjes. Dan is het heel gemakkelijk en aantrekkelijk om een Picasso voorbij te laten komen. Daar hebben we na een lange discussie over besloten dat we dat niet doen, want kinderen leven in deze tijd en wat je met Picasso duidelijk wilt maken, kun je ongetwijfeld ook bereiken met een hedendaags kunstwerk. Tenzij je het echt daarover wilt hebben, maar dan heeft het een ander doel. Villa Zebra is juist een plek voor hedendaagse kunst en daarom vinden we het belangrijk dat de school waar we een project doen minimaal één keer Villa Zebra bezoekt, zodat de kinderen ook ervaren hoe het is om om een kunstwerk heen te lopen, dan zie je veel meer, dat is een andere ervaring.'

*Hidde van Schie 'Bad News for Everyone' 2012
Bruikleen Kunstcollectie Hogeschool Rotterdam
Te zien in Villa Zebra 'Diep in het bos', foto Janneke Baken*

De kunst nemen we in bruikleen, de kunstenaars hoeven niet speciaal iets te maken voor kinderen. Ook al geven we een opdracht - want we geven veel opdrachten - dan zeg ik er altijd bij dat we de kunstenaars hebben uitgekozen om het werk dat ze maken en dat een kunstenaar moet maken wat hij/zij zelf wil. Hooguit moet je zorgen dat het niet te gevaarlijk en niet te kwetsbaar is. Er zijn kunstenaars die dat dan toch doen. Ik denk dat je daar als volwassene automatisch in schiet, zo van 'Oh, dat vinden kinderen vast niet leuk of juist wel'. Mensen denken vaak dat kinderen niks kunnen met abstractie, maar daar kunnen ze heel veel mee. Dit wordt vanaf een jaar of acht een beetje ondergesneeuwd door hoe ze inmiddels de wereld hebben ontdekt. Een voorbeeld daarvan is het gesprek dat kinderen voeren bij het videokunstwerk dat nu te zien is van een stuk grond dat langzaam op en neer gaat. Dan komt er al snel iets wat zou kunnen: er komt lucht uit de grond of het water, of het zijn aardkorsten die bewegen. Ze kunnen nog genoeg met abstracte beelden, maar het verzinnen van een bizar wezen dat eronder leeft, dat begint al een beetje kinderachtig te worden.'

*Ruben Bellinkx, The City Garden
De tentoonstelling 'Diep in het bos' (1) in Villa Zebra, foto Janneke Baken*

Het project 'De ontmoeting'

In de tentoonstelling wilden we alleen mensfiguren en dat ging om twaalf mensfiguren, maar hoe zet je die ten opzichte van elkaar? Wat kun je er allemaal mee als je ze in de ruimte zet? Bij iedere opstelling ontstaat een ander verhaal. We hebben toen in de lege zaal de kunstwerken neergezet en iedere dag kwam er een andere klas een hele dag naar Villa Zebra. We verdeelden de klas in groepjes van 4 of 5, dus er zaten veel begeleiders bij, en die gingen in gesprek met de kinderen: Wat zie je? Wat voel je? Wat zou je ermee kunnen doen? Als de figuur zou bewegen, hoe zou die dan bewegen? Hele verhalen werden erbij verzonnen. Deze gesprekken werden opgenomen. De tweede helft van de ochtend kregen ze een grote houten doos en dat was de tentoonstellingszaal in het klein waar foto's van de kunstwerken op schaal bij zaten. Alle groepjes gingen met elkaar een verhaal verzinnen. Welke zullen we bij elkaar zetten, waarom, en in wat voor omgeving? 's Middags gingen de kinderen met de maquettes naar beneden naar de workshopruimte om hun ideeën uit te werken, te maken. Uiteindelijk hadden we 32 dozen. Voor het inrichten van de tentoonstelling hebben we gekozen voor verhalen die bij alle groepen boven kwamen en voor hele bijzondere verhalen zoals een schaamkamer waarbij de kinderen beelden hadden uitkozen waarbij ze het gevoel hadden dat de beelden zich schaamden en er vloerbedekking moest komen, ook op de muren, zodat de beelden zich op hun gemak konden voelen. Er zijn drie tentoonstellingen uitgevoerd. Bij de uitvoering van de eerste versie werd er een omgeving gecreëerd door middel van video's. Bij de tweede werd een decor gebouwd en een vloerbedekking neergelegd en werd er behangen, en bij de derde was het een zwarte doos en werd er een omgeving gemaakt door soundscapes en een beetje video. We hebben het Onafhankelijk Toneel, dat destijds nog bestond, gevraagd om met de gesprekken van de kinderen die we hadden opgenomen een stuk te maken. Het stuk begon met één beeld in een ruimte en dan kon je de rest nog niet zien. Het publiek ging met de acteurs mee, de ruimtes langs. De acteurs hadden interactie met de beelden, gebaseerd op de gesprekken van de kinderen.'

Het maken van een tentoonstelling met kinderen

'We hadden de tentoonstelling 'Huis'. Dat huis was benaderd vanuit de verschillende ruimtes in een huis en de verschillende manieren waarop je die gebruikt. Het trappenhuis om je te verplaatsen, de keuken waar je kookt, of een kamer waar je slaapt of gezellig met je familie zit. Toen hebben we kunstenaars gevraagd om met klassen kinderen te gaan werken. De kunstenaars mochten zelf bepalen of wat ze met kinderen gingen maken, op zouden nemen in de tentoonstelling. Sommigen hebben dat letterlijk gedaan en anderen hebben daar een vertaalslag van gemaakt en soms was het totaal niet herkenbaar dat een kinderhand er invloed op had gehad. Dat was heel wisselend. Voor de tentoonstelling 'Diep in het bos' (1) hebben drie kunstenaars in ateliers in Villa Zebra hun installatie voorbereid. Zij hebben met kinderen gewerkt die op bezoek waren bij Villa Zebra. De soundscape bij de vuurplaats is bijvoorbeeld gemaakt door een kunstenaar samen met kinderen. Maar een tentoonstelling maken met kinderen met hun eigen werk hebben we nog niet gedaan. Op de scholen doen de kinderen natuurlijk zelf heel veel en maken ze eigen werk. Als er ruimte is in de school, dan vindt iedereen het ook fijn om te laten zien wat de kinderen gemaakt hebben. Dat is dan een tentoonstelling.'

Fotograaf: Paul van der Blom. Villa Zebra, Rotterdam

Rollen

'Het licht werd altijd door ons gedaan, maar deze keer door een lichtontwerper. De bordjes worden ontworpen door een grafisch ontwerper. Alles wat niet de kunstwerken betreft, heeft de tentoonstellingsontwerper bedacht. Voor elke tentoonstelling vragen we een andere ontwerper. Het ontwerp kan ook ruimtelijk zijn. We laten weten wat de tentoonstelling en het kunstwerk nodig hebben, een witte muur of dat een werk naast een ander moet staan. Er is ook sprake van beïnvloeding geweest, dan kwam een kunstenaar op een idee door het ontwerp. Er is ook een kinderpanel wat regelmatig bij elkaar komt en bij start van de ontwikkeling van een tentoonstelling komen de kinderen altijd bij elkaar. We beginnen bij het thema. Ook de ontwikkeling van de huidige tentoonstelling 'Diep in het bos' begon met een gesprek met het panel over het thema. Art Collart vraagt het panel waar ze aan denken. Wij hebben dan al kunstwerken op het oog, maar dat wordt in veel gevallen nog veranderd door wat de kinderen zeggen. Zo hebben we ook een tentoonstelling gehad met de insteek 'beweging' en toen hebben de kinderen van het panel een boekje meegekregen met de vraag of ze eenmaal per dag wilden opschrijven waar ze op dat moment mee bezig waren, waar ze beweging voelden of zagen. Het kinderpanel laten we ook kunstwerken, ontwerpen, posters en flyers zien om te zien hoe ze op de werken reageerden. Heel belangrijk is hun mening over de workshops. Als we een idee hebben, proberen we dat uit en vaak komen ze zelf ook met een idee. Soms hebben ze wel de neiging om te zeggen: dit moeten jullie kiezen, want dit vinden kinderen leuk. Ze hebben ook een keer een foto van Rineke Dijkstra afgekeurd, want dat zouden vast heel veel kinderen niet aankunnen, want dat was een beetje bloot. Maar daar luisteren we over het algemeen minder naar. Of ze zeggen: 'Dit is veel te eng'. Of saai. We kijken wel wat er met hen gebeurt en als er iets door die saaiheid gebeurt, er ontstaat een gesprek en ze kijken, dan is het goed.'

(1) Diep in het bos: www.villazebra.nl/diepinhetbos

C. Interview Jacques Blommestijn en Wicher Hupkes (Rietveld Lyceum)

*Interview Jacques Blommestijn en Wicher Hupkes
Janneke Baken, 10-03-2017, Doetinchem*

*Jacques Blommestein
Docent beeldend (havo vwo) aan het
Rietveld Lyceum en beeldend kunstenaar
Wicher Hupkes
Docent beeldend (mavo) aan het Rietveld Lyceum en beeldend kunstenaar*

Van internaat naar een ideale ruimte voor kunstonderwijs

Jacques Blommestein en Wicher Hupkes zijn beiden kunstenaar en hebben elkaar achttien jaar geleden leren kennen. Jacques gaf destijds al les aan het Rietveld Lyceum toen Wicher les kwam geven. Jacques: 'Het tekenlokaal was toen nog bovenin een dependance van het Lyceum: Ruimzicht, een prachtig gebouw, dat een oud internaat voor domineeskinderen was geweest. Daar zat een dubbele zolder in met allemaal houten kamertjes. Op die zolder ben ik begonnen met het organiseren van eindexamententoonstellingen. In het gebouw was er ook plaats voor kunstenaars uit de regio. Kunstenaars konden een ruimte als atelier gebruiken met als tegenprestatie dat ze dan wat zouden doen voor de leerlingen op school. Het is te gek dat een schooldirectie dat ziet zitten en een gemeente daarmee akkoord gaat. Dat is een ideale basis en vanuit deze basis kunnen wij helemaal onze eigen gang gaan, als we maar een beetje goeie examenresultaten halen. En die resultaten worden er niet minder van. Integendeel: die worden er beter van. Want je krijgt leerlingen mee, die vinden het leuk, spannend en hebben er zin in. Alles wordt anders. Dat is echt wel de clou. Wij waren vorig jaar uitgenodigd op een symposium (1) waar Emiel Heijnen zijn proefschrift presenteerde. Zij spraken over - en waren een praktijkvoorbeeld van - authentieke didactiek. Wel gek he? Wij zijn al ouder, waarom niet een paar jonge gastjes?' Wicher: 'Ik vind het niet gek. Je moet erin groeien en de school moet ervoor open staan. Alles moet goed zijn, anders werkt het niet. Als je directie niet meewerkt of je hebt de ruimtes niet, dan houdt het op. Ook moet je de kar trekken. Jij was in je eentje al de kar aan het trekken, maar als je met z'n tweeën bent, dan kun je samenwerken, dan sta je sterker, daar krijg je power van en dan op een gegeven moment weet je: hier kan iets.'

De didactiek van de lelijkheid in Kunsthuis 13 in Velp, foto Jacques Blommestijn

Tentoonstellen met leerlingen en K13

In het Rietveld Lyceum is geen tentoonstellingsruimte aanwezig en er is geen geschikte ruimte om tentoon te stellen. Jacques en Wicher vinden het tentoonstellen van het werk van de leerlingen door de leerlingen belangrijk en dus vinden de tentoonstellingen plaats buiten school, op bijzondere plekken. Jacques trekt de kar en zoekt naar geschikte locaties en soms worden ze gevraagd om projecten te doen met hun leerlingen. Jacques: 'Wij hebben samen zoveel tentoonstellingen georganiseerd, ook in het stadsmuseum hier. Met alle scholen samen een eindexamententoonstelling. Maar dat is minder interessant, want dan zijn de leerlingen al weg. We hebben in het cultureel centrum de Gruitpoort heel leuke tentoonstellingen gehouden. Toen we eenmaal de smaak goed te pakken hadden in het maken van tentoonstellingen, werden we gevraagd door K13 (2), Kunsthuis 13 in Velp. Dat was een officiële ruimte uit het kunstcircuit en daar konden wij een tentoonstelling maken met leerlingen. Daar hebben we hele zomervakantie aan besteed. Zes weken in totaal, waar soms dan ook leerlingen aan meewerkten. Dat was fantastisch. Het was een supergave tentoonstelling. Het onderwerp was de didactiek van de lelijkheid. Een deel van de tentoonstelling was in de theaterzaal en een deel in de andere ruimtes. Daar

hebben wij ons eigen werk tussen gehangen, met een overhang van het werk van de leerlingen naar dat van ons. We waren erg gemotiveerd om er iets goeds van te maken. Dan geef je heel anders les en de leerlingen voelen dat er echt iets gaat gebeuren.'

Kunstenaar en klier

Jacques: 'De leerlingen weten niet dat ik een kunstenaar ben, maar daar zal wel iets van doorkomen. Wij zijn allebei het soort kunstenaars die aan de rand van de gevestigde kunst functioneren.' Wicher: 'Ik heb niks met kunstenaars te maken, niks, nul, de enige kunstenaar die ik ken is Jacques. Ik ben wel geïnteresseerd, maar ik doe er niks voor. Ik kan die cultuur niet aan, terwijl ik er eigenlijk zelf superserius over ben. Ik wil wel verkeren in die wereld, maar dan wel op mijn eigen manier. Maar zodra ik dan bezig ben, dan moet ik ook gelijk klieren. Dat is wel waar we allebei last van hebben, dat we altijd moeten klieren. Jacques: 'Extreme klieren zijn we ook, ik ben dan een nette klier, of niet?' Wicher: 'Ik heb wel wat grover taalgebruik. Naar buiten toe ben ik wat extroverter, maar jij bent een grotere klier.' Jacques: 'Ik merk bij mezelf dat ik de neiging heb om braaf te voldoen aan wat mensen verwachten, maar dan word je zo zielloos.'

De didactiek van de lelijkheid in Kunsthuis 13 in Velp, eigen werk: links Wicher Hupkes en rechts Jacques Blommestijn, foto Jacques Blommestijn

Kunstproject met de mavoleerlingen

Wicher: 'Er is wel een verschil in benadering met mavo, want havo-/vwo-leerlingen zijn ook goeie denkers. Ik ben gevraagd door een organisatie in Doetinchem die graag met kunstenaars wil werken om iets te doen. Ik ben met een groepje van zes leerlingen een kunstwerk aan het maken. Dat doe ik met mavo-3. Zo'n leerling zegt dan 'Maar uh, krijg ik hier dan een cijfer voor?' en dan zeg ik dat het wel belangrijk is dat het een goed kunstwerk wordt en hij dus wel goed werk moet doen, waarop hij zegt 'Ja maar wanneer weten we dan of het goed is?' waarop ik antwoord dat ik er toch bij ben en dat hij maar gewoon hard aan het werk moet gaan en ik wel bijstuur als het niet goed genoeg is. Ik maak wel duidelijk dat ik goed werk wil hebben. De leerlingen maken mijn kunstwerk en die beleving is heel goed. Uiteindelijk willen ze er ook graag iets van maken en voelen ze ook wel aan wanneer ergens kwaliteit in zit. Het gaat nergens over, er is geen diepgang van het werk, maar de drijfveer die erin zit om iets vets te maken, ook omdat het in Doetinchem komt te staan, is heel groot. Het is heel gedifferentieerd werken. Met mavo-3 doe je heel andere dingen en is het anders werken dan met havo-5. Maar het is wel dezelfde power die je erin hebt zitten. Dat ze denken: ah wow, hier maak ik iets mee! Dat gebeurt nu tijdens het kunstproject met de zes rotzakken uit de klas. Die plotseling een verantwoordelijkheid voelen en denken: hey, dat is vet, wat we hier aan het doen zijn. Voor alle leerlingen geldt dat ze voelen dat ze ergens aan meewerken dat ze niet zomaar weer mee zullen maken en dat gevoel is denk ik heel belangrijk.'

Eindexamen vwo boven het casino

Jacques: 'Ik ben doorgegaan met het zoeken naar lege ruimtes voor tentoonstellingen van de havo-/vwo-leerlingen. Voor het eindexamen van vwo heb ik een ruimte in de stad boven het casino: een hele leegstaande kantooretage. Ik heb hier een foto van het werk van een jongen, die heeft een negen gekregen. Daar zie je een heel groot bankbiljet, heel mooi uitgevoerd, met daaromheen allerlei teksten over free money. Overal ging hij nog door met schrijven op de muur, die was er zo bezeten mee bezig. En deze bijzondere tekst: Je moet in staat zijn gepassioneerd te geloven en tegelijkertijd de absurditeit van je eigen geloof in te zien en erom lachen.' Wicher: 'Dat had ik zelf wel willen verzinnen. Maar serieus, als je dit ziet, dan denk je toch: op welke academie is dit gemaakt? Het is ook een heel bijzondere ruimte. Jacques stopt veel tijd en energie in het regelen van een goede ruimte. Hij is daar heel ondernemend in. Als ik hier alleen zou zitten, zou dat allemaal niet gebeuren. Ik vind het echt veel te veel werk.' Jacques: 'Het is ook nog een heel gedoe, want er is maar 1 sleutel en die ligt in een bakje, en in mei, juni hebben ze weer een tentoonstelling in de ruimte boven het casino. De leerlingen moeten met 1 sleutel werken. We hebben natuurlijk eerst samen de ruimte bekeken en zetten het samen op en daarna is het een prestatie om als hele klas met 1 sleutel de tentoonstelling voor elkaar te krijgen. Het is vwo-6, dus ik laat ze heel veel zelf doen. Ze doen veel samen en we streven ernaar om in groepen te werken. Er wordt ook nagedacht over het publiek, wanneer het een succes

is, hoe het publiek binnenkomt en wat het publiek meemaakt. Als mensen naar een opening komen, dan denken ze al gauw 'oh leuk' en dan is het weg, dan zien de bezoekers eigenlijk niks. Dan gaan ze gezellig staan praten. Daarom zijn het de leerlingen die de bezoekers rondleiden. Zodra er een bezoeker binnenkomt, is er een leerling die daarop af stapt. Alleen dat al maakt de tentoonstelling goed. Al heb je een baggertentoonstelling, maar leerlingen presenteren het leuk. Al hang je bij wijze van spreken niks op, maar de leerlingen hebben een goed verhaal, dan werkt het. En leerlingen houden ervan om te presenteren.'

Een oude moskee: een inspirerende locatie en een complexe opdracht

Jacques: 'Er was een oude moskee waar kraakwachters in het voorste gedeelte zaten en daarachter waren ruimtes en een heel zwarte ruimte waar de doden werden opgebaard met een fantastische gouden ventilator bovenin. Die ruimte alleen al! Het waren drie ruimtes in totaal. Het was voor vwo-5, een favoriete klas van mij, dus dan wordt ik ook gestimuleerd om dingen voor elkaar te krijgen. Wat het leuk maakt is de complexiteit van de opdracht. Ik weet nog dat Fokert Haanstra zei dat dit een complexe opdracht was. Ik heb de klas de opdracht gegeven om zelf een thema te bedenken waar vanuit je gaat werken, waar je heel enthousiast over bent en iedereen moet enthousiast zijn. Niemand mocht enige twijfel hebben. Dat was 1, dat was over het onderwerp en het tweede was dat ze de media erbij moesten halen. Ze moesten ermee in de krant komen. In de eerste les waren het van die voor de hand liggende dingen zoals: stalkers, morbide toestanden omdat het zo'n enge ruimte was en dan voel je dat niemand het nog weet en de les daarna zijn we eruit gekomen. Ze zouden de kunstjournaliste van de Gelderlander gaan stalken. Ze hadden vervolgens bedacht om haar informatie van Facebook te halen en die tentoon te stellen. Het onderwerp van de tentoonstelling werd privacy. In de voorste ruimtes ging het over die foto's van meiden in hun blote tieten die dan via smartphones verzonden worden op scholen en dan was er een hulpdienst 'het Rietveld opvangteam' voor slachtofferhulp. In die donkere kamer zouden de foto's van die journaliste komen te hangen. Toen heb ik haar toch maar even opgebeld en ze was er niet van gecharmeerd. Dat vond ik stom. Het is toch fantastisch om als journalist op deze manier geconfronteerd te worden met het onderwerp privacy. Ik heb haar toen gevraagd of ze het met de leerlingen wilde komen bespreken, omdat het voor hen toch ook een leerproces is. Uiteindelijk mochten ze haar bellen. De leerlingen hebben het gesprek opgenomen en ze kregen een lachbui tijdens het telefoongesprek. De journaliste is toen boos

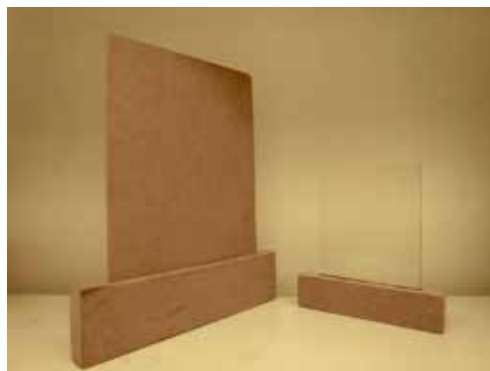
geworden en heeft mij meteen gemaild dat alles weg moest en dat als ik dat niet meteen deed, dan stuurde ze deze informatie door naar de rector. Nou ja, dat mailtje heb ik toen meteen doorgestuurd naar de rector. Een dreigement, absurd gewoon. Toen ik het aan de klas vertelde, waren ze kwaad joh. Toen hebben we bedacht om iemand anders te nemen, een fictieve persoon, maar bijna hetzelfde, haar naam omgedraaid en bijna dezelfde plaatjes. Het telefoongesprek hebben de leerlingen nagespeeld, opgenomen en afgedraaid. De journalist is toen toch gekomen. Een van de leerlingen heeft haar daar ter plekke verteld hoe je je Facebookpagina moet instellen zodat niet iedereen al je gegevens kan zien. Zo'n tentoonstelling als deze is natuurlijk echt iets anders dan puur en alleen het presenteren van werk.'

Krantenartikel over de expositie Privacy, afbeelding Jacques Blommestijn

Sonsbeek

Jacques: 'In Arnhem was afgelopen zomer een grote tentoonstelling, de Sonsbeek Biënnale (3). De curator van deze editie was het collectief ruangrupa uit Indonesië. Ik zit wel in het kunstenaarscircuit en was deze mensen tegengekomen en had er een praatje mee gemaakt. Ik vertelde dat ik docent was en heb vervolgens dezelfde opdracht gegeven aan mijn leerlingen als zij gaven aan de kunstenaars die meededen. Dat waren twee A4'tjes en het onderwerp was transactie. Je zou hetzelfde kunnen doen met elke willekeurige opdracht van een curator. En toen heb ik gevraagd of ze een keer wilde komen kijken op school en dat lukte, echt waanzinnig dat dat lukt alleen al, en toen heb ik de leerlingen presentaties laten houden. Uiteindelijk stond het werk in een museum in Arnhem, want de organisatie was hartstikke enthousiast. Toen de organisatie de tentoonstelling heeft opgeruimd, zijn er twee werken verdwenen. Daar baal ik nog goed van.'

De tentoonstelling van het werk van leerlingen tijdens de Sonsbeek Biënnale en de verdwenen werken, foto's Jacques Blommestijn

De power van samen en durven

Wicher: 'Bij het maken van een tentoonstelling of groot werk wordt er geen tekeningetje meer gemaakt. Dat is het verschil: je bent niet alleen maar een tekeningetje aan het maken. Je kunt er ook niet meer zomaar mee stoppen. Het wordt gepresenteerd, je moet je presenteren en dat snappen ze. Al deze projecten vallen of staan erbij of die kinderen een soort van gelijkheid voelen dat je als docent niet boven ze staat, maar dat je samen met hen bezig bent. Met ze mee aan het denken bent. Respect is niet het goede woord, maar dan ontstaat er welwillendheid. Er zijn er altijd wel een paar die niet mee willen doen, maar er ontstaat wel een soort van power doordat je samen iets gaat doen. Dat samen doen, dat moet je hebben. En je moet durven.' Jacques: 'En

blijven eisen: kwaliteit en inhoud. En die combinatie, die is het eigenlijk wel. En de leerlingen moeten je vertrouwen.' Wicher: 'Het zou mooi zijn als meer docenten de mogelijkheden van deze werkwijze zouden zien, maar ook directies, want je moet het wel met een hele club willen. Ik zat net een beetje weg te dromen en eigenlijk zou het te gek zijn als de gemeente een gebouw heeft waar je met alle scholen onophoudelijk exposities kunt houden.' Jacques: 'Er zijn genoeg lege gebouwen en zodra er geld bij komt kijken, dan is het eigenlijk niet meer leuk.'

(1) Symposium: www.ahk.nl/breitner/projecten/remix/symposium

(2) K13: www.k13.nl/expositie.html

(3) Sonsbeek: www.sonsbeek.org/nl/sonsbeek-2016-transaction/ruangrupa

Voorbeeld van een lesplan

Bijlage D

Piet Zwart - Education in Arts
Voorbeeld van een lesplan 'Een tentoonstelling maken met leerlingen'
Onderdeel van het educatieproject en van het onderzoek
School: Vrije School Vredenhof in Rotterdam
Leeftijdsgroep: zesde klas/groep 8
Tijdspad: maandag 13 februari t/m 10 april (8 lessen)
Lesduur: 60 minuten

Inhoudsopgave		
	Kerdoelen, pedagogische uitgangspunten en de gekozen didactiek	
Les 1:	Introductieles tentoonstellen en mintentoonstelling	
Les 2:	Presentatie minitentoonstelling en ontwikkeling thema	
Les 3:	Inspiratieworkshop over het thema	
Les 4:	Ideeontwikkeling en het verkennen van materialen	
Les 5:	Ideeontwikkeling en het verkennen van materialen (deel 2)	
Les 6:	De tentoonstelling ontwerpen	
Les 7:	De uitvoering van het ontwerp en de tentoonstelling inrichten	
Les 8:	De tentoonstelling inrichten en de opening	

Opmerking: De inhoud van het lesplan is ontwikkeld tijdens de uitvoering van het project, omdat de inbreng van de leerlingen bepalend was voor de inhoud.

Omdat de lesinhoud afhankelijk is van de inbreng van de leerlingen worden de lessen ondersteund door bladen voor in een mapje die per les werden uitgedeeld. De bladen hebben weinig tekst en sluiten aan bij het onderwerp van de les. De beperking is praktisch en verantwoord: hoe minder tijd wordt gevuld met het zenden van informatie, hoe meer tijd overblijft voor participatie.

Kerdoelen, pedagogische uitgangspunten en de gekozen didactiek

Tijdens het educatieproject werd gewerkt aan de drie kerndoelen die het SLO in opdracht van het ministerie van OCW heeft uitgewerkt in inhoud en activiteiten. Voor het primair onderwijs en kunstzinnige oriëntatie zijn dat drie kerndoelen¹:

- Aan kerndoel 54 'de leerlingen leren beelden te gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om ermee te communiceren', wordt vrijwel de hele lessenreeks gewerkt.
- Kerndoel 55 'de leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren', maakt een wezenlijk onderdeel uit van het maken van een tentoonstelling en dus van de lessenreeks. Hier wordt aan gewerkt door het presenteren van het werk en/of ideeën voor de tentoonstelling, door een klassengesprek over de ideeën van de leerlingen en tijdens de opening van de tentoonstelling wanneer de leerlingen het publiek te woord staan.
- Aan kerndoel 56 'de leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed', wordt gewerkt tijdens de introductielessen (introductieles tentoonstellen en introductieles over het gekozen thema) door voorbeelden uit de geschiedenis van musea en uit de (hedendaagse) beeldende kunst te behandelen.

Pedagogische uitgangspunten:

- Leerlingen nemen actief deel aan de besluitvorming: hun mening en ideeën worden gewaardeerd
- Er moet er genoeg ruimte zijn voor de leerling om op zijn of haar unieke manier bij te dragen (aan het gezamenlijke doel), maar met aandacht en waardering voor de ideeën van de ander(en)
- Door het creëren van een sociaal interactieve leeromgeving is er interactie mogelijk tussen de leerinhouden en de leerling en tussen de leerlingen onderling.

De gekozen didactiek bestaat voornamelijk uit:

- Activiteiten in een sociaal interactieve leeromgeving waarbij de leerlingen worden gestimuleerd om eigen ideeën in te brengen, samen te werken, oplossingen te bedenken (exploreren) en daarbij hun verbeelding te gebruiken.
- Een klassengesprek of een presentatie waarbij de leerlingen worden gestimuleerd tot reflectie, tot het onder woorden brengen van een idee, tot het met elkaar delen van ideeën en luisteren en reageren op elkaar. Door het stellen van open vragen worden leerlingen geholpen en uitgedaagd om nieuwe kennis te combineren met kennis die ze al hebben en om na te denken over alternatieven voor wat ze zien.²

1 Haanstra, F. (2014) Nationale leerplannen en leerplankaders voor de kunstvakken. *Cultuur + Educatie*, Jaargang 14, nr. 40, pp. 8-25; Van der Hoeven, M. e.a. (2014) *Cultuur in de spiegel in de praktijk. Een leerplankader voor cultuuronderwijs*. Enschede: SLO.

2 Dokkum, H. van (2010) *Het effect van de complexiteit van vragen op de nieuwsgierigheid van kinderen tijdens kunsteducatie*. Master scriptie. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Ter inspiratie: Vakwerkplan kunstsectie Rietveldlyceum (2017) en 'Duizend dingen achter deuren' van Joke van Leeuwen (1988)

Les 1: Introductieles tentoonstellen en minitentoonstelling

Op het eerste blad staat schematisch de lesstructuur, dus 'wat we gaan doen', zodat de leerlingen een idee krijgen over het verloop van het project:

1. Introductieles tentoonstellen
Maak je eigen minitentoonstelling

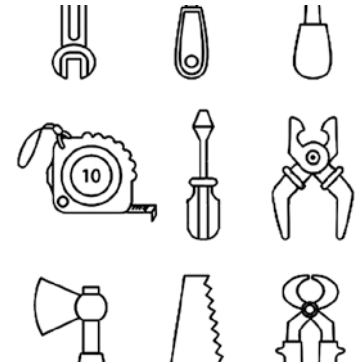
2. Het verzinnen van een thema
Heb je ideeën? Schrijf ze op het ideeënblaadje :)

3. Het ontwerpen van de tentoonstelling

4. Het maken van de tentoonstelling

5. De feestelijke opening van de tentoonstelling

Om de leerlingen te inspireren, hun begrip te vergroten en dat ook meteen in praktijk te brengen, is de eerste les een introductieles over tentoonstellen / tentoonstellingen en maken ze een minitentoonstelling. Deze introductieles is ook bedoeld om de leerlingen aan het denken te zetten over een thema voor de tentoonstelling.

Introductieles: Wat is tentoonstellen? Wat kan het zijn?

Didactiek: klassengesprek met de eigen bijdrage van de leerlingen, zodat er aansluiting is op hun eigen ervaring/bestaande kennis en interesse van de leerling. Er wordt gewerkt aan kerndoel 56.

Om de kinderen te inspireren zijn er bladen met plaatjes van verschillende soorten tentoonstellingen. Voor de inhoud van de les en de bijbehorende afbeeldingen heb ik rekening gehouden met de interesses van de leerlingen (op basis van een vragenlijst). Er waren bijvoorbeeld kinderen die geïnteresseerd waren in tentoonstellingen over de oorlog en wapens, dus was er een plaatje van de Royal Armouries in Londen en een gek plaatje van internet met een Playmobilpoppetje.

Playmobilpoppetje van internet en de Royal Armouries in Londen

Er waren ook kinderen die een natuurhistorisch museum hadden gekozen als favoriet museum. Ook daar was genoeg materiaal over te vinden om de interesse van de leerlingen te verbinden aan geschiedenis/nieuwe kennis en om tot de verbeelding sprekende invalshoeken over tentoonstellingen te vinden.

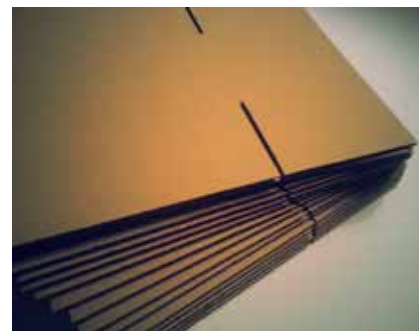
Wonder cabinets/Cabinets of curiosities en 18e-eeuwse Duitse 'Schranks'

Ik stel de leerlingen open vragen die hen uitdagen om nieuwe kennis te combineren met kennis die ze al hebben en laten nadenken over alternatieven voor wat ze zien: Wat is tentoonstellen? Wat kan het zijn? Waarom doen mensen dat? Van kasteel tot zolderkamer, van traditioneel tot meest fantastisch, binnen en buiten. Van geschilderde portretten tot een verzameling touwtjes. Aan de hand van voorbeelden nemen we in vogelvlucht een aantal grappige, mooie en bijzondere tentoonstellingen door. Wat zou jij willen tentoonstellen? Van jezelf? Van iemand anders?

Activiteit: maak een minitentoonstelling

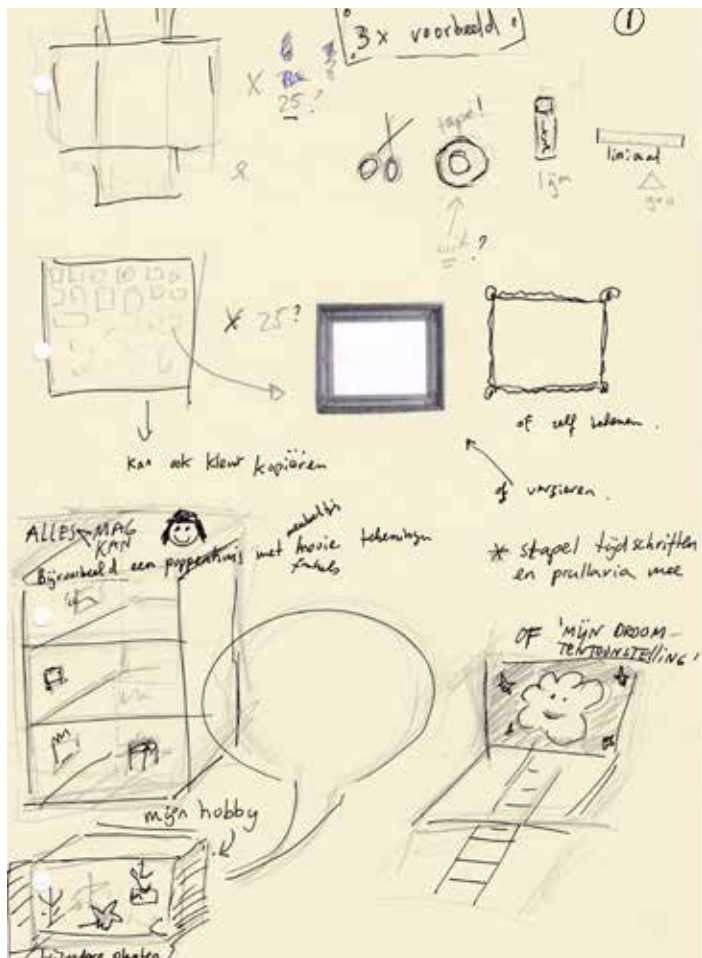
Didactiek: De leerlingen kunnen de kennis die ze al hebben, combineren met nieuwe kennis over tentoonstellen en gebruik maken van het collagemateriaal, om zo tot nieuwe beelden komen (onderzoeken, verbeelden, conceptualiseren). Er wordt gewerkt aan kerndoel 54.

Alle leerlingen hebben hetzelfde doosje (hetzelfde uitgangspunt) waar iedere leerling op zijn of haar unieke manier vorm aan kan geven met collage. Door het gebruik van collage is deze vrije opdracht door leerlingen die tekentechnisch minder zijn ontwikkeld of leerlingen met een minder ontwikkelde verbeelding, toch goed te doen.

De kartonnen doosjes en een minitentoonstelling als voorbeeld

Wat zou jij willen tentoonstellen? Naar aanleiding van de les over wat een tentoonstelling zou kunnen zijn, gaan de leerlingen meteen aan de slag. De kinderen maken een minitentoonstelling in een doosje door middel van collage, knippen uit tijdschriften, zelf tekenen en plakken. Als een leerling het moeilijk vindt iets te verzinnen of zonder opdracht aan het werk te gaan, dan lukt het misschien door een gesprekje, door te vragen wat de leerling interessant vindt. Als het niet lukt, dan zijn er een aantal ideeën voor de leerlingen om uit te kiezen, bijvoorbeeld: mijn hobby, dromen of superhelden en schurken.

Vorbereiding van de les. Benodigdheden: doosjes, stevig wit papier, tekenspullen, schaar, lijm of/en plakband, snippers, oud papier, tijdschriften, ...

Door het werken aan de minitentoonstelling hebben leerlingen de eerste stappen gezet in het nadenken over het concept tentoonstellen.

Les 2: Presentatie minitentoonstelling en ontwikkeling thema

Inventarisatie van thema's

De leerlingen ontvangen allemaal een blad voor ideeën en krijgen de tijd om thema's op te schrijven voor de tentoonstelling. Is er al een duidelijk favoriet thema waar de ideeën onder geschaard kunnen worden? Na de presentaties van de minitentoonstelling mogen de kinderen stemmen op de thema's en praten we na.

Minitentoonstelling presenteren

Didactiek: de leerlingen presenteren hun werk. Daarmee leren ze hun ideeën onder woorden brengen en te delen met de klas en is er aandacht voor elkaar, waardoor leerlingen op de hoogte raken van en geïnspireerd worden door het werk van hun klasgenoten. Er wordt gewerkt aan kerndoel 55.

De leerlingen presenteren hun minitentoonstelling aan de klas. Waar gaat jouw minitentoonstelling over? Wat is er te zien? Wat denken klasgenoten dat er te zien is? Waarom?

Les 3: Inspiratieworkshop thema

Op het bord staat het winnende thema dieren en het bijna winnende thema toekomst genoteerd als nieuw hoofdthema 'Toekomst Dieren' met daaromheen de bijpassende en de bijbehorende subonderwerpen van de leerlingen, zoals recycling, robots, eenhoorns, katten. Op deze manier heb ik alle ideeën van de leerlingen proberen te verwerken.

Introductieles Toekomst Dieren

Didactiek: klassengesprek met als doel ideeontwikkeling (ontwikkeling van het thema) op basis eigen inbreng van de leerlingen, zodat er aansluiting is op hun eigen ervaring/bestaande kennis en interesse van de leerling. Er wordt gewekt aan kerndoel 56: kennis verwerven over en waardering krijgen voor aspecten van cultureel erfgoed.

We beginnen de les met een gesprek over het thema Toekomst Dieren ondersteund door twee bladen die ik heb voorbereid met voorbeelden uit de hedendaagse kunst. Ik neem o.a. een voorbeeld mee van Keith Haring, naar aanleiding van de antwoorden op de vragenlijst van twee leerlingen die naar een tentoonstelling van Keith Haring in de Kunsthal waren geweest.

Keith Haring

Ik neem ook afbeeldingen van Theo Jansen zijn strandbeesten mee. Als voorbereiding op de les heb ik de expositie *Universum Theo Jansen – Of de wording van het strandbeest* bezocht in Museum Prinsenhof Delft.

Theo Jansen

Ik vraag naar het materiaalgebruik, vertel over de kunstenaars en vraag de leerlingen naar de betekenis van het werk. Er is ook een afbeelding van een Pokémon, voor de gein, en een meer serieus onderwerp naar aanleiding van het werk van de Franse kunstenaar Paulo Grangeon: hij maakte samen met het WNF 1600 panda's van papier-maché. Precies het aantal dat nog in het wild leeft. Deze indrukwekkende groep panda's heeft een tour gemaakt door Azië.

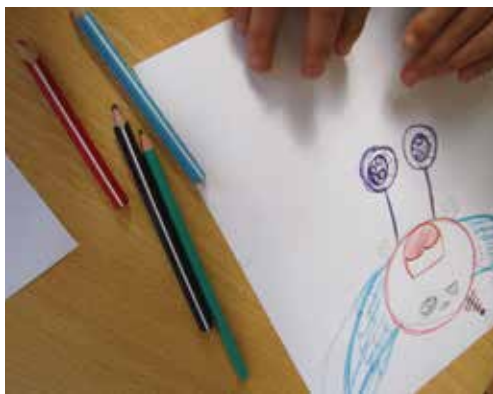
Paulo Grangeon

Inspiratieworkshop Toekomst Dieren

Didactiek: een gezamenlijke tekenactiviteit waarbij afstand genomen moet worden van eigen inbreng om tot een tekening te komen. Het doel ervan is de leerlingen op weg helpen met de ideeontwikkeling voor hun Toekomst Dier. Door het delen van de tekening ontstaan er nieuwe ideeën, worden ideeën met elkaar uitgewisseld en ontstaat er spelenderwijs meer interesse voor elkaars tekenwerk en ideeën. Er wordt gewerkt aan kerndoel 54.

Alle leerlingen krijgen een wit tekenblad en hebben een schetspotlood in de hand. Op basis van de ideeën van de leerlingen heb ik een lijst voorbereid met elementen die bij Toekomst of bij Dieren passen. Deze lijst heb ik aangevuld met wat nieuwe elementen waaruit een toekomstdier zou kunnen bestaan. Ik noem een element, bijvoorbeeld: poten, cijfer, vleugels, kubus of antenne, ... Na een element geven de kinderen het tekenblad door aan de buurman. Ik spoor de leerlingen aan om ook zelf een element te noemen. We nemen voor elk element een paar minuten de tijd. Het moet geen haastwerk worden, maar er mag wel met een beetje tempo gewerkt worden om de spanningsboog in stand te houden. Na een aantal rondes (ongeveer 10 à 12) stopt het 'spel' en kleuren de leerlingen de tekening die ze op dat moment op hun tafel hebben liggen, 'af'. Eventueel krijgt het Toekomst Dier een naam.

Voorbeelden toekomstdieren. Benodigdheden: papier, tekenspullen (potloden)

Les 4. Ideeontwikkeling en het verkennen van materialen

Didactiek: De klas als dynamische werkplaats (rondlopen, overleg met elkaar en bij elkaar kijken zolang het met de ideeontwikkeling te maken heeft een doel heeft). Deze les staat in het teken van ideeontwikkeling en de keuze van het materiaal en hoe materiaal kan helpen bij de ontwikkeling van het idee. De leerlingen leren hun idee uitwerken als schets (ontwerp) en verkennen de mogelijkheden van de materialen; ze onderzoeken, ondernemen en reflecteren daarop. Er wordt gewerkt aan kerndoel 54 en kerndoel 55.

Een foto van een deel van het recycle materiaal

Ik leg de kinderen uit dat ze vandaag gaan werken aan het ontwikkelen van een idee, en dat daar de hele les voor bedoeld is. Ik heb bij Scrap recycle materiaal gekocht om eventueel mee te werken. Ik bedank een leerling voor zijn tip voor de winkel Scrap en vraag of hij daar iets over wil vertellen. We praten over recycling. Wat is recycling? Wie doet aan recycling en op welke manier? Er ontstaat meer begrip van het onderwerp recycling en van het gebruik van recycle materialen in een beeldend werk.

Leerlingen kunnen kiezen tussen de volgende technieken en materialen:

1. Tekenen in combinatie met collage - werken met oude kranten en tijdschriften, knippen/scheuren (striptekenen in combinatie met collage kan ook)
2. Ruimtelijk werken met recycle materialen (het werk kan in een later stadium beschilderd of beplakt worden/collage)

Ik zet een tafel in de hoek van de klas waar ik zit met alle materialen. De kinderen krijgen het materiaal te zien, maar afhankelijk van hoever het idee is gevorderd en er een plan van aanpak is, mogen ze materialen uitzoeken.

Het ontwerpen van een Toekomst Dier

Hebben de leerlingen de smaak te pakken? Waarom wel en waarom niet? Zijn er wensen en/of nieuwe ideeën? Wat spreken we af voor de volgende les? Het streven is dat aan het eind van de les alle kinderen weten hoe ze willen werken (tekenen en collage of recyclematerialen) en wat ze ongeveer willen gaan doen. De ideeën worden geïnventariseerd, zodat het duidelijk is welke kinderen extra hulp nodig hebben in de volgende les.

Les 5: Ideeontwikkeling en het verkennen van materialen (deel 2)

Didactiek: de klas als dynamische werkplaats (rondlopen, overleg met elkaar en bij elkaar kijken zolang het met de ideeontwikkeling te maken heeft, een doel heeft). Deze les staat in het teken van ideeontwikkeling en de keuze van het materiaal en de vraag hoe materiaal kan helpen bij de ontwikkeling van het idee. De leerlingen leren hun idee uitwerken als schets (ontwerp) en verkennen de mogelijkheden van de materialen en onderzoeken, en ondernemen en reflecteren daarop. Leerlingen worden uitgedaagd door het materiaal en leren oplossingen te bedenken, alleen of samen. Er wordt gewerkt aan kerndoel 54 en kerndoel 55.

De inventarisatie van de vorige les wordt klassikaal doorgenomen. Het belangrijkste is dat alle kinderen weten wat ze gaan doen en dat ook steeds willen. Naar aanleiding van de inventarisatie wordt duidelijk welke kinderen extra hulp nodig hebben tijdens de les. Net zoals vorige keer staat er een tafel in de hoek waar de leerlingen materialen kunnen halen naar aanleiding van hun idee. Deze keer mogen ze die zelf pakken en van een afstandje houd ik in de gaten of ze er zelfstandig uitkomen. Ik loop rond om vragen te beantwoorden en met een opmerking of vraag leerlingen aan te sporen. Aan het eind van de les weten alle kinderen wat ze aan het maken zijn en welke materialen ze willen gebruiken.

Het ontwerpen van een Toekomst Dier

Les 6: De tentoonstelling ontwerpen

Didactiek: Gezamenlijke activiteit waarbij de leerlingen worden gestimuleerd om samen te onderzoeken, te ontwerpen, eigen ideeën in te brengen en uit te werken (conceptualiseren, communiceren,) en daarbij hun verbeelding te gebruiken. De leerlingen presenteren hun idee: ze leren hun ideeën onder woorden brengen en te delen met de klas en er is aandacht voor elkaar, waardoor leerlingen op de hoogte raken van en geïnspireerd worden door de ideeën van hun klasgenoten. Er wordt gewerkt aan kerndoel 54 en kerndoel 55.

Het ontwerpen van de tentoonstelling

De gezamenlijke ideeontwikkeling voor het ontwerp van de tentoonstelling is het belangrijkste vandaag: een definitief ontwerp en de praktische uitwerking ervan gebeuren in de volgende les. Er worden groepjes samengesteld voor deze opdracht. De leerlingen werken samen in groepjes van 2 of 3. Alle leerlingen ontvangen de opdracht en krijgen genoeg tijd om die rustig te lezen en om daarna hun vragen te stellen. Daarna gaan ze aan het werk en als ze tussendoor vragen hebben of niet verder kunnen, worden ze op weg geholpen.

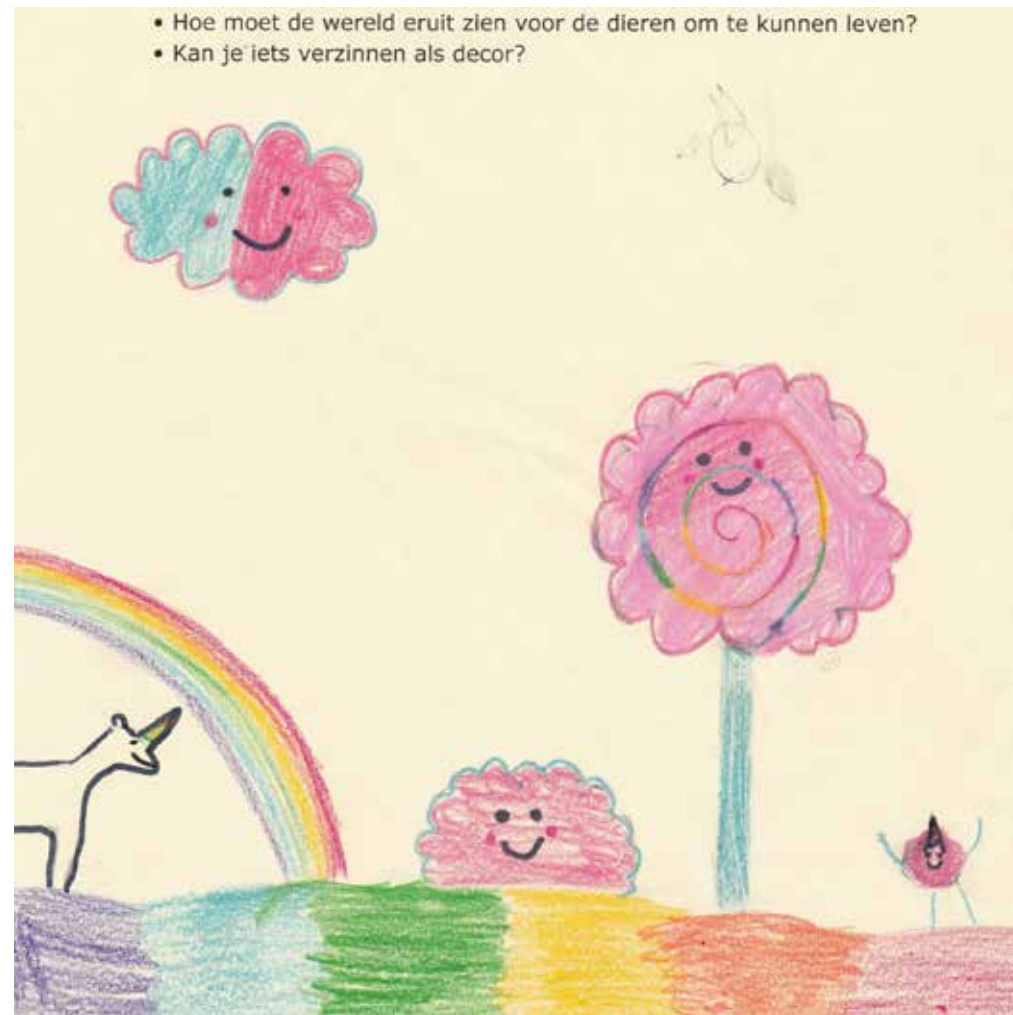
Lesbrief voor de leerlingen:

Toekomst Dieren

Er waren eens 26 kunstenaars op de Vrije School Vredehof. Ze waren gek op dieren. Ze bedachten allerlei prachtige Toekomst Dieren, gemaakt van recycle materiaal. Langzaam maar zeker kwamen de dieren tot leven dankzij hun fantasie. In plaats van een leven op de vuilnisbelt kregen deze dieren een plaats in de klas. Het klaslokaal werd een wereld voor de Toekomst Dieren.

Schrijf samen op hoe de wereld van de Toekomst Dieren eruit moet zien.

Een paar vragen om je op weg te helpen: Hoe ziet de wereld van de toekomstdieren eruit? Zijn de dieren in te delen in 'soorten' dieren die in groepjes bij elkaar leven? Wat voor soorten zouden er kunnen zijn? Hoe moet de wereld eruitzien voor de dieren om te kunnen leven? Kun je iets verzinnen als decor?

Het ontwerpen van de tentoonstelling

Na een halfuur werken in kleine groepjes presenteren de leerlingen het idee van hun groepje. Het is belangrijk dat de leerlingen het idee aan hun klasgenoten leren vertellen en de leerlingen naar elkaar luisteren. Pas als alle groepjes geweest zijn en alle leerlingen alle ideeën hebben gehoord, vat ik de ideeën samen. Misschien is er al een idee hoe de tentoonstelling eruit kan komen te zien (nog niet praktisch, maar het uitgangsidee of, als ze te combineren zijn, de uitgangsideeën).

Les 7: De uitvoering van het ontwerp en de tentoonstelling en inrichten

Didactiek: Gezamenlijke activiteit waarbij de leerlingen worden gestimuleerd om samen te onderzoeken, eigen ideeën in te brengen en uit te werken, samen problemen op te lossen en daarbij hun verbeelding te gebruiken. De leerlingen leren hun idee (ontwerp) voor de tentoonstelling uit te werken en verkennen de mogelijkheden van de materialen. Ze onderzoeken, ondernemen en reflecteren daarop. Leerlingen worden uitgedaagd door het materiaal en leren oplossingen te bedenken, alleen of samen. Er wordt gewerkt aan kerndoel 54 en kerndoel 55.

De ideeën voor het decor worden verder uitgewerkt. De leerlingen kunnen op basis van hun ideeën van de vorige les hun idee verder ontwikkelen op basis van de mogelijkheden, zolang alles maar stabiel staat. De leerlingen kunnen deze les het dier eventueel plaatsen in of op een kartonnen doos. De leerlingen kunnen de dozen verven, versieren, etc. Zodoende kunnen de leerlingen een eigen omgeving/decor voor het dier creëren. De leerlingen schrijven het naambordje (communiceren, conceptualiseren).

Naam kunstenaar:

Naam dier:

Geboren op:

Soort:

Is gemaakt van:

Klimaat en leefomstandigheden:

Voedsel:

Specialiteit:

We bouwen samen langzaam maar zeker aan de tentoonstelling: de omgeving waarin de dieren een plaats kunnen gaan krijgen.

De plek van de tentoonstelling en recyclematerialen om het decor mee te maken ter inspiratie. Materialen: kartonnen dozen, rol papier, tape, touw, verf...

Les 8: De tentoonstelling inrichten en de opening

Didactiek: Gezamenlijke activiteit waarbij de leerlingen worden gestimuleerd om samen ideeën in te brengen en uit te werken, samen problemen op te lossen en daarbij hun verbeelding te gebruiken. De leerlingen leren hun idee voor de tentoonstelling uit te werken (ontwerp) en verkennen de mogelijkheden van de materialen. Ze onderzoeken, ondernemen en reflecteren daarop. De leerlingen scherpen hun waarneming en leren hun werk te zien door de ogen van het publiek. De leerlingen presenteren hun werk, eerst aan elkaar en later aan het publiek ('aan de hand meenemen'). Er wordt gewerkt aan kerndoel 54 en kerndoel 55.

Het maken van het decor

De middag bestaat uit een aantal lesonderdelen waarin we toewerken naar de opening van de tentoonstelling en de presentatie van het werk.

De tentoonstelling inrichten

We starten de les gezamenlijk. Het verloop van de middag wordt uitgelegd en besproken met de leerlingen. Ik vertel de leerlingen iets over galeries en openingen en dat het tijdens de opening belangrijk is dat zij het publiek meenemen en iets vertellen over de tentoonstelling en hun werk. De leerlingen zijn om de beurt aan de beurt, ik haal ze per duo/groepje/leerling naar de gang, zodat ze rustig de tentoonstelling kunnen inrichten en iets kunnen vertellen over hun werk, zodat ze het een keer geoefend hebben voor als de ouders/verzorgers en andere klassen komen kijken. Op basis van de ideeën van de leerlingen tijdens de vorige les over het decor wordt de linkerhelft van de tentoonstelling een vrolijke droomwereld met regenbogen

en de rechterhelft een spannende woestijn-, moeras- en waterwereld. We richten de tentoonstelling in: de omgeving waar de dieren een plaats kunnen krijgen. Links van het midden is de regenboog en de vrolijke, zonnige kant en rechts van het midden is de woestijn en het moeras. Welk werk komt waar te hangen/te staan? Waarom? Zijn er dieren die bij elkaar moeten staan?

De opening

Voordat de feestelijke opening kan beginnen, hebben leerlingen nog het een en ander te doen: opruimen, versiering ophangen, informatie ophangen, thee, limonade, koffie & wat lekkers klaarzetten. Leerlingen maken zelf groepjes (als dat niet lukt, dan met hulp van de docent) en gaan aan de slag.

Uitnodiging:

Er waren eens 26 kunstenaars op de Vrije School Vredehof. Ze waren gek op dieren. Ze bedachten allerlei prachtige Toekomst Dieren, gemaakt van recycle materiaal. Langzaam maar zeker kwamen dankzij hun fantasie de dieren tot leven. In plaats van een leven op de vuilnisbelt, kregen deze dieren een plaats in een wereld voor de Toekomst Dieren.

Beste ouders/verzorgers,

De afgelopen weken hebben de leerlingen tijdens de teken- en schilderles op maandag hard gewerkt: na een introductieles over tentoonstellen zijn ze aan de slag gegaan met het bedenken van een thema, het maken van werk (recycle art), het ontwerpen van de tentoonstelling en het inrichten ervan.

De opening van de tentoonstelling is hét moment dat er kunstzinnige verdieping ontstaat door het geven van een presentatie van het werk. Daarom zijn jullie van harte uitgenodigd voor de opening van de tentoonstelling Toekomst Dieren.

Toekomst Dieren

Wat: feestelijke opening van de tentoonstelling met koffie en koek

Waar: in het klaslokaal van de zesde klas

Wanneer: maandag 10 april

Hoe laat: om 14.15 tot 14.45

Herkansing om de tentoonstelling te bekijken met toelichting van de kunstenaars: dinsdagochtend om 8.30

Bijlagen
E,F,G,H

Bijlage E

Hallo allemaal,

Mijn naam is Janneke en ik kom vanaf februari met jullie meedoen in de teken- en schilderles van juf Eveline. We gaan ook iets leuks doen. Ik zal jullie in de klas iets vertellen over de gekste en mooiste tentoonstellingen van de wereld. Daarna gaan we meteen aan de slag met het verzinnen en maken van jullie eigen tentoonstelling. Voordat het zover is, wil ik graag zes dingen weten. De vragen staan hieronder. Er zijn geen foute antwoorden en het is geen (slimheids)quiz. Schrijf gewoon op wat jij vindt, want daar help je mij het beste mee. Alvast superbedankt :)

Janneke Tot gauw!

1. Wat is je naam?

2. Wat was de leukste of mooiste tentoonstelling waar je ooit geweest bent?

1. Natuur History museum en 2. Keith Haring

3. Waarom was het leuk of mooi? → Heeft Sophie gemaakt

1. Omdat er veel dieren waren met een grappig verhaal er achter. 2. En ik vond

4. Als jij de baas was van een museum, wat zou je dan tentoonstellen? Waarom?

Euh... weet ik niet?

De tekeningen
Heel grappig.

5. Wat vind je het allerleukst van de teken- en schilderles?

Dat je kan tekenen en
schilderen.

6. Wat zou je graag (vaker) willen doen in de teken- en schilderles?

Uit schilderen

Bijlage F

Hoi allemaal,

Graag wil ik een paar dingen weten, omdat ik van jullie wil leren.
Schrijf maar gewoon op wat je ervan vindt, daar help je me het beste mee.

Janneke

Bedankt!

1. Wat is je naam?

2. Wat vind je het leukste van de lessen tot nu toe?

het maken van mijn eigen ontwerpje!!

3. Waarom vind je dat leuk?

nou, je kan doen wat je wil doen omdat het best is en want je hebt het zelf verzonnen.

4. Vind je het een leuk thema? En waarom wel of waarom niet?

ik wou eigenlijk toekomst maar ik vind het een heel goede oplossing van ~~u~~ dat je het had gemengd.

5. De volgende vragen beantwoord je door jouw antwoord te omcirkelen.

• We praten met elkaar en luisteren naar elkaar:

nee, dat doen we niet dat doen we een beetje

ja, dat doen we

• We gaan samen aan het werk en werken samen:

nee, dat doen we niet dat doen we een beetje

ja, dat doen we

• Ik kan mijn eigen ideeën kwijt:

dat kan niet dat kan een beetje

ja, dat kan

• Ik vind het leuk en heb er zin in:

ik vind het niet leuk een beetje

ja, heel erg

Bijlage G

Hoi allemaal,

Bedankt voor de fijne tijd in de klas! Ik heb mooie foto's gemaakt van jullie en van de tentoonstelling. Ik zorg dat jullie ouders/verzorgers deze foto's na de meivakantie kunnen downloaden. Dit is de laatste vragenlijst. Schrijf maar gewoon op wat je ervan vindt, daar help je me het beste mee. Groetjes, Janneke

1. Wat is je naam?

2. Wat zou je van de lessen Toekomst Dieren graag (vaker) willen doen in de teken- en schilderles?

Je eigen ontwerp maken

3. Vind je het maken van een tentoonstelling met de klas een goed idee? En waarom wel of waarom niet?

ja omdat je er creatief van
word

4. Als je weer een tentoonstelling met de klas mag maken, wat zou je dan anders doen?

een ander dier maken

5. De volgende vragen beantwoord je door jouw antwoord te omcirkelen.

• We hebben met elkaar gepraat en luisterden naar elkaar:

nee, dat deden we niet dat deden we een beetje ja, dat deden we

• We hielpen elkaar en deden dingen samen:

nee, dat deden we niet dat deden we een beetje ja, dat deden we

• Ik kon mijn eigen ideeën kwijt:

dat kon niet dat kon een beetje ja, dat kon

• Ik vond het leuk:

ik vond het niet leuk een beetje leuk ja, heel erg leuk

Piet Zwart - Education in Arts

Evaluatie 'Een tentoonstelling maken met leerlingen'

Onderdeel van het onderzoek

Janneke Baken, Rotterdam, mei 2017

Algemene vragen

1. Welk moment(en) gedurende het project herinner je je het meest?
 2. Welke onderdelen van het project vond je het sterkst en waarom?
 3. Welke onderdelen van het project vond je het zwakst? Wat zou je adviseren om deze onderdelen te verbeteren?
 4. Welke reacties van de leerlingen zijn je het meest bijgebleven?
 5. Hebben de leerlingen de lessenreeks anders ervaren dan de reguliere teken- en schilderles? (Graag toelichten.)
 6. Welke leerdoelen werden gerealiseerd tijdens het project? Welke leerdoelen werden niet of slechts gedeeltelijk gerealiseerd?
 7. Is het maken van een tentoonstelling nuttig als lesstructuur?
- Wil je jouw reactie en toelichting (ook: op welke momenten zag je het?) geven op de volgende stellingen:
8. De leerlingen praatten met elkaar en luisteden naar elkaar.
 9. De leerlingen gingen samen aan het werk en werkten samen.
 10. De leerlingen konden hun eigen ideeën kwijt.
 11. De leerlingen waren betrokken, ze hadden er zin in.

De volgende vragen gaan over betekenisvol leren

12. Droeg het ontwikkelen van een thema op basis van de ideeën van de leerlingen bij aan het verbinden van de belevingswereld van de leerling met de les/de opdracht? (Graag toelichten en waar zag je het aan?)

13. Droeg een klassengesprek/het stellen van open vragen aan de leerlingen bij aan het verbinden van de belevingswereld van de leerling met de les/opdracht? (Graag toelichten en waar zag je dat aan?)

14. Droeg het geven van ruimte voor de eigen fantasie/beleving (zoals bij de mini-tentoonstelling, het maken van het toekomstdier en het ontwerpen van het decor) bij aan het verbinden van de belevingswereld van de leerling met de les/opdracht? (Graag toelichten en waar zag je dat aan?)

15. Droeg het geven van ruimte voor interactie tussen de leerlingen (de dynamische werkplaats) bij aan het verbinden van de belevingswereld met de les/opdracht? (Graag toelichten en waar zag je dat aan?)

16. Droeg de voorbereiding en de opening van de tentoonstelling op basis van de eigen bijdrage van leerlingen bij aan het verbinden van de belevingswereld van de leerling met de les/opdracht? (Graag toelichten en waar zag je dat aan?)

Tot slot

17. Welke onderdelen van het project denk je in de toekomst te willen gebruiken en hoe?

18. Heeft het project invloed gehad op jouw visie op beeldend onderwijs? (Graag toelichten.)

19. Heeft het project invloed gehad op jouw visie op de rol van de docent tijdens een beeldendelessenreeks?

20. Is het maken van een tentoonstelling met leerlingen iets wat je andere docenten zou aanbevelen om te doen, en zo ja, wat zijn jouw tips?

JANNEKE
BAKEN '17

PIET ZWART INSTITUTE / MASTER EDUCATION IN ARTS / SCRIPTIE